پښتو څوارلس سوه کاله پخوا

لیکوال

اروابناد علامه عبدالحی حبیبي

Download from; aghalibrary.com

د کتاب ځانګړني:

د کتاب نوم:	**پښتو څوارلس سوه کاله پخوا**
لیکوال:	علامه عبدالحی حبیبي
د خپرونو لړ:	(۴)
چاپکال:	۲۰۰۵م
چاپ ځای:	یونایټیډ پریس، کوټه
کمپوز، ډیزاین:	د پښتو ادبي غورځنګ اداره
خپرندوی:	**پښتو ادبي غورځنګ کوټه**

Download from; aghalibrary.com

تړون

د مطیع الله روهیال په نوم چې د لوی استاد علامه عبدالحی حبیبي په سلګونو مقالې راټولې کړې او دهغه جملې څخه یې په لسګونو مقالو ته کتابي بڼه ورکړې ده.

Download from; aghalibrary.com

د سريزي پر ځای

د پښتو اکاډمی پېښور مجله "پښتو" پخوانی ګڼې چې د لوی استاد اروابناد پوهاند علامه عبدالحي حبيبي يوه اوږده علمي او څېړنيزه مقاله د پښتو ادب يو ورک څپرکی (پښتو خوارلس سوه کاله پخوا) تر سرليک لاندي پکښي چاپ شوې وه، په لاس راغلې، څنګه چې مي دغه مجلې سره واړولې او د مقالې ځيني برخي مي ولوستلې نو د هغو څو کرښو لوستلو دې ته وهڅولم چې دغې ارزښتناکې مقالې ته بايد کتابي بڼه ورکړم.

د لوی استاد دا علمي او څېړنيزه مقاله د نوموړي اکاډميک مرکز په خپرېدونکې درې مياشتنۍ "پښتو" مجله کښي په لومړي ځل د ۱۹۶۰م کال د جنوري-دسمبر په ګڼه کښي پر يوه ځای د مجلې د لسم مخ څخه تر څلورپنځوسم مخ پوري خپره شوې ده، د يادولو وړ ده چې هغه وخت د دې مجلې چلوونکی خيال بخاري او نګران يې مولاناعبدالقادر وو. د ټول کال ګڼې يې يعني څلور واړه يې د يوې ګڼې په بڼه چاپ شوي دي د مقالې سره د ادارې له خوا دغه څو کرښې ليکل شوي دي، چې دلته يې راوړم، "ښاغلی عبدالحی حبيبی موږ ته دا

Download from; aghalibrary.com

علمي او تحقیقی مقاله پروسخ کال د اگست په میاشت کښې رااستولے وه موږ د ښاغلی حبیبي په رسم الخط په ځاے پرېښودے دے او ډیرے گوتے مو پکښې نه دی وهلی" (اداره) هم دغه رنگه دا مقاله دویم وار په همدې مجله کښې د ادارې لخوا خپره شوې چې دغه څو کرښې د ادارې له خوا پرې لیکل شوي دي، "د خدای بخښلي عبدالحي حبیبي دا مقاله څه دپرش کاله وړاندی دے ادارے شائع کړے وه اوس یې دوباره په دے غرض بیا شائع کوی چې ښاغلی لوستونکی د پښتو او پښتنو د اصل نسل پحقله کوم تپوسونه کوی د هغو په باره کښې څه جواب ترلاسه کړی دے،سره سره به اداره دهغو محقیقینو لیکونه هم وخت په وخت که خیر وی شائع کوی څوک چې د حبیبی صاحب د نظریاتو سره اتفاق نه لری" (اداره)

د پښتو مجلې چلوونکو دغه مقاله دویم وار په څلورو گڼو کښې بشپړه خپره کړې چې لومړی برخه یې د ۱۹۸۹م کال د اپرېل په گڼه، دویمه برخه یې د ۱۹۸۹م کال د مئی، جون په گڼه، درېیمه برخه یې د ۱۹۸۹م کال د جولائي، اگست، سیپتمبر په گڼه، او څلورمه برخه یې د ۱۹۸۹م کال د اکتوبر، نومبر، دسمبر په گڼه کښې بشپړه چاپ شوې ده، هېره دي نه وي چې هغه وخت د "پښتو" مجلې نگران محمدنوازطاهر و، او چلوونکي یې ډاکټرراج ولي شاه خټک او پېغله سلمی شاهین وو.

Download from; aghalibrary.com

د لوی استاد د مقالو او آثارو په کتابي شکل او دوهم ځل چاپېدو کښې پښتانه زلمیان په پوره ډول نه وو بریمن شوي، چې د مرگ استازي د دې پراخي سیمي او درست پښتون پر کور باندي یو بل ستر او نه جبرانېدونکی ناورین مېلمه کړ.

د اروانښاد لوی استاد اوسمهاله ځای ناستی اکاډمیسن پوهاند علامه رشادبابا یې را څخه بېل او د تل لپاره یې د هغوی د پوهنیزو او څېړنیزو پېرزوینو څخه بې برخي کړو.

کندهاري زلمیانو تر زیاتي کچي د لوی استاد علامه حبیبي د آثارو چاپ ته ملا تړلې چي تر زیاتي اندازې کامیابه هم دي. خو د یادولو وړ.ده چي اوس د پښتو ژبي د نور چوپړ په څنگ کښي د ټولي پښتونخوا د لیکوالانو دا دنده ده چي د نوموړو پوهانو (لوی استاد اروانښاد علامه حبیبي او اروانښاد علامه رشادبابا) آثار چاپ کړي.

د لوی استاد دا علمي او څېړنیزه مقاله "پښتو څوارلس سوه کاله پخوا" په دې نیت د کتاب په بڼه کښي چاپوو، چي یوې خواته د لوی استاد څه نا څه حق پر ځای شي او بل د پښتو ادب دغه ورک څپرکی په کتابي ډول مینه والو ته وړاندي کړو، ما چي کله دغه مقاله څو واره ولوستله نو دې نتیجې ته ورسېدم چي دغه ارزښتناکه مقاله باید پخوا لا په کتابي بڼه چاپ شوې وای، ما هڅه کړې چي د لوی استاد اروانښاد علامه حبیبي دغه ارزښتناکه مقاله په خپله اصلي بڼه کښي تاسو ته وسپارم، خدای شته چي ترکومه حده زه د لوی استاد له نثر سره

بلد یم، نو مې د دې مقالې ځینې توري که څه د املاء په حواله او که څه نوره لاس وهنه پکښې شوې وه، نو مې د لوی استاد د نورو څېړنیزو لیکونو په رڼا کښې اصلي بڼې ته بېرته راواړولې ده. اوس دغه دی ستاسو په لاسو کښې د لوی استاد یو بل اثر "پښتو شوارلس سوه کاله پخوا" پروت دی لوستلو او پخپلو لیکونو کښې یې د یو موثق ماخذ په توګه د کارولو بلنه درکوم.

په پښتنې مینه

محمدصادق ژړک
پښتو ادبي غورځنګ، کوټه، پښتونخوا

Download from; aghalibrary.com

.د پښتو ادب یو ورک څپرکی

پښتو شوارلس سوه کاله پخوا

د بغلان ډبر لیک، د روزګان ډبرلیک، د غزني لوېکان

د پښتو ادبیاتو تاریخ لومړی ټوک شوارلس کاله پخوا مالیکلی او چاپ کړی و، خو دویم ټوک یې اوس پښتو ټولني چاپ کړ، مګر افسوس چې دا چاپ بالکل ناقص او نیمګړی دی، او د کتاب نیمه برخه هم نه لري.

د پښتو ادبیاتو تاریخ دویم ټوک ډېر نوي تحقیقات او ادبي پلټني لري، چې تر اوسه به چاته معلومه نه وي، او ښايي چې دغسې هم پټې پاتې شي، او زمانه یې د لیکونکي سره سره د عدم کندې ته لاهوکا، مګر واخلئ له دې کتابه دا یو څپرکی تاسو پخپله "پښتو" کښې خوندي کړی، ګوندي د زلمو پکار ورشي، او د پښتو په آئینده پلټنو کښې د دوی رهنما وي.

ګمان مبر که بپایان رسید کار مغان
هزار باده ناخورده در رګ تاکست

کراچي ۳۰ جولايي ۱۹۶۰ حبیبي

یو زر څلور سوه کاله پخوا، یعني د اسلامي دورې په لومړنیو پېړیو کښي د کابل او هندوکش په درو، او د پښتونخوا په ښارونو کښي ځیني محلي د شاهانو کورنۍ پاتي وې چي دوی د هغو پخوانو هفتالیانو (ابدالیانو) او هونانو (خانانو) او کوشانیانو بقایا وو، او غالباً دا ابن خرداذ به: کابلان شاه او د بامیان شیران شاه، او د زمینداور داوران شاه[1] او د زوالِ هفتالي (ابدالي) چي له دوی څخه د مهرګل (میر کهول) کتیبه د روګان په دره شالي کښي شته، دا ټول سره خپلوان وو.

د دغو شاهي کورنیو تاریخ ښه نه دی معلوم، فقط له ځینو سکو څخه د دوی یوڅو نومونه موږ پېژنو، او دا هم نه ده ښکاره، چي د دوی ژبه څه وه؟ خو رسم الخط یې یوناني، اوسره د اناګري، یا کله منګلي هم وو[2].

دلته د دې شاهي کورنیو اصل او تاریخ او وقائع لیکنه مقصد نه ده، بلکي د دوی د ژبي څرک ایستل مو پکار دی، او ځکه چي دغه شاهان د پښتونخوا په زړه او زابلستان کښي

---

[1] المسالک الممالک د ابن خرداذ به، ص ۱۷۰ د لیدن طبع.

[2] د پېښور موزیم په ډېرلیکونو کښي پرې یو منګوی خط هم سته، چي د هونانو (خانانو) د عصر دی.

اوسېدل، نو که د دوی ژبه پښتو نه وه، ایا کومه بله ژبه وه؟ او هغه ژبه څه شوه؟

دا معقوله خبره نه ده، چي د یو قوم ژبه، په یوه وار ورکه او مړه او تر خاورو لاندي شي، که کومه ژبه هم مري، دا کار قرنونه غواړي، نو موږ په ټینګه ویلای شو، چي د دغو خلکو ژبه به یا پښتو وه یا یوه لهجه، چي هغه به هم ډېره پښتو ته نږدې وه.

د دې تاریخي کشالي د حل کولو او سپړدلو لپاره چي کوم دلائل او مثبت سندونه زه لرم، هغه دلته په تفصیل سره لیکم.

(۱) د بغلان ډبر لیک

بغلان د کابل شمالي خوا ته د پخواني تخارستان په سیمه کښي ۴۴۱ کیلومتره له کابله لیري دی، او دا یو ډېر قدیم د مدینت مرکز و، او دلته اوس د اروپا پوهان په کیندنو او پلټنو بوخت دي، چي د یو لوی زاړه معبد نخښي یې تر مځکي لاندي موندلي دي او له دې پخواني معبده چي غالباً به اورتون (آتشکده) و، په یوناني خط او ژبه یا په یوناني خط او بله محلي ژبي لیکونه پیدا شوي دي، چي تر اوسه د دې کتیبو

د محلي ژبي ليکونه نه دي لوستل شوي، او نه ده معلومه چي هغه کومه ژبه وه؟

خو داسي ښکاري چي په عیسوي لومړیو پېړو کښي (دوه زره کاله تر اوس دمخه) لا هم هلته د اور پرستش جاري و، او په بغلان کښي د سره کوتل پر غونډۍ چي له پل خمري څخه ۱۵ میله د ایبک خواته پروت دی، یوه آتشکده کشف شوې ده.

فرانزالشیم روټ شنتل جرمني پوهاند د بغلان د لیک یوڅو لیکي لوستي دي، چي په یوناني خط دي، او یوه جمله یې داسي ده "کیردومي بغولانگ"[3].

پروفیسر هننگ جرمني وايي: چي په دې کتیبه کښي د بغلان قدیم نوم بغولنگ دی، چي سغدي شکل یې بغدنگ یا بغدنج و، دال په لام تبدیل شو، او آخرنی جز (انگ) په (آن) واوښت، او بغلان ځني جوړ شو، او په زړه پاړسو کښي هم (بغدانگه) د آتشکدې او اورتون معنی لرله[4].

اوس به موږ دا کلمه تحلیل کړو: بغه یا بگه په ټولو قدیمو آریایي ژبو کښي د (خدای) نوم و، د اوستا: بغه، د زړي پاړسو: بگه، د سنسکرت: بهگه، د روسي: باگو ټول له دغه اصله دي، او دا لغت په قدیمو نومو کښي خو لا ډیر دی، لکه: بغ پور (معرب یې فغفور دی، یعني د خدای زوی) بغستان

(۳) د شرق او غرب ایتالوی مجله ـ نومبر ۱۹۵۷ م.

(۴) اریانا. اسد ۱۳۳۶ ش.

(بیستون، یعني د بغ ځای) بغداد بغشور، بغنی، بغلان (د ښارونو نومونه) بغان یشت (د استا یو څپرکی) بغار (په بهسود د ایزنگی کښي) بغاوي (سرپل کښي) بغک (سمنگان کښي) بغیار (وادي کرم).

په پښتو کښي دا کلمه اوس هم شته، خو شکل یې د اوستا په رنگ (بغه) نه دی بلکې د داریوش د بیستون د لیک په ډول بگه[5] ته نږدې دی.

بگ، اوس لوی او عظیم ته وايي، چي د خدای صفات دي، وايي پلانی بگ سړی دی، یعني لوی دی، قوي دی، توانا دی، ښايي چي بغه یا بگه هم له صفاتي اسماوو څخه و نه ذاتي، او وروسته د اسم ذات په ډول مشهور شوی وي، لکه رحمان، غفور او نور صفاتي اسماءالله.

د پښتو دا قدیم (بگ) هم په ځینو پخوانو نومو کښي تر اوسه سته، لکه: بگرام، بگرامی (کابل) بگل (هرات) بگلا (غزنی) بگ لک (دایزنگی) بگه پای (تالقان) بگی (ترنک).

اما د کلیمې دویم جز (انگ) هم د قدیمو ښارو د نومو په پای کښي ډېر وینو، مثلاً: سالنگ (د کابل شمال ته دره) یکاولنگ (په دایزنگي کښي)، ښنلنگ (د هلمند د ناوې ښار، الي شنگ (د لغمان یوه دره)، اولنگ (د سالنگ په مینځ کښي) مستنگ (بلوچستان کښي)، زرنگ (د سیستان ښار)، پوشنگ (د

(۵) یسنا ۱ تا ۲۰۴.

هرات غربي خوا ته)، ګیرنګ (د مرویو ښار)، وررنګ (د غور یو رباط) چي عربي جغرافیاوالو دغه اخیرني جز (انګ) په (انج) اړولی، او دا ښارونه یې پوشنج، بشلنج، مستنج، زرنج، جیرنج، هم لیکلي دي،[۶] او لکه پروفیسر هننګ چي وایي: دغه (انګ) او د عربو (انج) د آتشکدې معنی لرله، او د بغولنګ اوسنی کشف شوې آتشکده یې هم ښکاره دلیل دی، او د کابل او هندوکش د درو کوم پاچهان چي د اسلام د ظهور په پېړیو کښي وو، د اکثرو پر سکو هم اورخانې لیکلي شوي دي.

دغه انګ (آتشکده او اور) وروسته په پهلوي ژبه اتهر، آذر بلل شوی دی، چي معنی یې هغه (اور) ده، د بندهش په ۱۷ فصل کښي درې لوی آتشکدې یادي شوي دي، چي یوه (آذر فروبغ) نومېده، او د دې آتشکدې ځای د کابل پر "روښان غره" وو.[۷]

که څه هم په یقیني ډول نه ده معلومه چي دا "روښان غر" چیري و، خو د نامه له پهلوي شکله چي هغه قدیم انګ په پهلوي آذر او د بغ کلیمې لري، باید دا ووایو، چي هغه به دغه د بغلان آتشکده وه، او ښایي چي بغلان لکه اوس په هغو وختو کښي هم له کابله سره مربوط و.

---

[۶] احسن التقاسیم ص ۳۰۶ تا ۳۱۲- اسطخری، ص ۲۳۹.
[۷] یسنا ۱ تا ۱۳۲.

په هر صورت دغه (انګ) یقیناً د اور معنی لرله، او اورتون او آتشکده هم انګ بلل کېده، وګورئ په اوستا کښي د ژانګه (د ژ یعني بد، انګه یعني اور) چي د وهیشته (بهشت) مقابل او ضد و، او دغه اوسنی کلمه (دوږخ) هم له دې څخه جوړه شوه.[۸]

ځکه چي د اور پرستش د زردشت له عصره بیا تر اسلامه پوري خو زره کاله، د اباسین او آمو او دجلې تر منځ د خلکو عام دین وو، او په هر ځای کښي اورتونونه وو، نو دغه (انګ) د اکثرو ښارو په پای کښي دلالت کوي، چي هغه ځایونه د آتشکدې او معبد په نامه مشهور شوي دي.

په پښتو کښي (انګ)

په پښتو کښي د (انګ) دغه زړه ریښه تر اوسه هم لیدله کېږي: انګار او انګاره ډېر سره او کوټه اور ته وایي، چي د کلیمې لومړی جز (انګ) دی، انګل هم په پښتو شور او حدت او تیزي ته وایي، چي د اور صفات دي، د دې کلیمې اول جز هم (انګ) دی، او لام له ظرفي اداتو څخه و، لکه بورجل، کتل، زاول، کاول، انګازه هم د تیزي او حدت په مناسبت په اول سر کښي (انګ) لري، انګولا هم د تېز او سوځونکي رږغ دی، ښایي چي د انګریزي Anger (خشم) او Angry (خشمناک) هم د حدت

---

[۸] یشتها ۲ تا ۱۷۰.

او تېزوالي په مناسبت دغه ریښه ولري، او Angel (فرشته) د رڼا او روښنايي په مناسبت هم له دغي ريښې څخه وي.

د ملا فیض الله کاکړ په شعر کښي دا کلمه عیناً داسي راغلې ده.

زړګی بند کړمه په منځ د پانړو پرانګ
سوځي زړه لکه پیلوځی په بلانګ

دا بلانګ مرکبه کلمه ده. بل (مشتعل، بلېدونکي) انګ (اور یعني) بل اور.

دلته دا خبره هم بايد هېره نه کړو: چي د بغولنګ (سغدي بغدنګ، او د زړې پارسو بغدانګه) د بغ او (انګ) تر مينځ يو (د) هم شته. چي دا دال په پښتو کښي هم کله په لام اوړي لکه: دیواز = دیوال، غربيل = غلبيل او نور. نو دغه نوم په اصل کښي (بغو د انګ) و. او دا (د) د پښتو اضافي دال دی، چي اوس يې موږ تر مضاف اليه دمخه وايو: (د بغو انګ) يعني د (خدای اور) نو د پښتو د ابدال پر اصولو سم، دغه (بغودانګ = بغدنګ) بغولنګ شو. اما ورسته د دغي کليمې (انګ) په (آن) واوښت، او دغه (آن) هم د ځايو په نومو کښي تر اوسه مستعمل دی. مګر دا تحول وروستنی دی. مثلاً: ګلران (هرات) شملان (هلمند) بغلان (هغه زوړ بغودنګ) او داسي ډېر د ځايو نومونه چي آخر ته يې (آن) راځي.

د دې خبري يو بل تاريخي ټينګ دليل هم سته، چي په چيني کتابو کښي د بدخشان نوم تر ميلاد دوه قرنه دمخه (تسه - نګ - لنګ) راغلی، او بيا د (۶۳۰ع) کال په شاوخوا کښي هيوان تسنګ پخپله سفرنامه کښي (پو - تو - جنګ - نه) او بيا په يوان شي کښي (به - ده - هه - شنګ) ذکر سوی دی،[۹] چي د (انګ) توته وروسته په (آن) بدله شوې او بدخشان سوی دی.

بل مثال يې دا دی، چي د ګوزګانان په غرو کښي يو ځای سنګ چارک سته چي دغه سنګ هم پخوانو جغرافياوانو (سان) راوړی دی.[۱۰]

له دې څېړني څخه تاسوته ښکاره سوه، چي د بغودنګ يا بغلان درې کليمې (بغو - د - انګ) په پښتو کښي زړې ريښې لري. او اوس هم دا درې سره کليمې مستعملي او ژوندۍ دي، نو دا نوم په خپل پخواني شکل بالکل پښتو دی.

اوس چي تاسوته د بغودنګ، بغولنګ، بغلان زړې ريښې په پښتو کښي ښکاره سوې، نو په زه دا هم ووايم، چي د بغلان د آتشکدې د ليک، نوري ويلي شوي کليمې هم پښتو دي.

---

[۹] په چيني کتابو کښي د منځنيو پېړيو پلټني، د پترج ميدد تاليف، د لندن طبع ۱۸۸۷م.

[۱۰] اصطخری، ص ۲۷۰، حدودالعالم ص ۱۹ تا ۶۰.

کیردو - مې:

دا کلمه هم دوې ټوټې ده: کیر دو - م له (کیردو) څخه په مږ صوتي تغیر اوسنی پښتو (کړی دی) جوړیږي، دا نکته مه هیروئ: چې پښتانه د صوتي حروفو په تلفظ کښې ډېر سره مختلف دي، خو زما په خیال هغه تلفظ چې د غرو پښتانه یعنې اپریدي او وزیر او مسید او وردگ یې کوي. پخواني تلفظ ته نږدې دي، ښارو ته نږدې ژبې ډېرې مهذبې او تراشلې سوې دي، د بیستون د کتیبې د صوتي حروفو تلفظ هم د دغو قبیلو تلفظ ته نږدې و، او د بغلان د لیک د ږغیزو توریو ږغونه هم دغسې دي.

(کړی دی) د غرو پښتانه تر اوسه هم په مختلفو لهجو ادا کوي: کاکړان وایي: (کړې ده) ځینې پښتانه یې (کیړده - کیړایي دو - کیرپه ده) او ځینې یې کټ مټ هغه (کیړدو) وایي.

وروستنی (مې) منفصل فاعلي ضمیر دی، چې هم په پښتو کښې ژوندی او مستعمل دی، او تر مفعول وروسته راځي، نو (کیړدومې) کټ مټ پښتو فعل دی، او ټوله جمله داسې کیږي: کیړدومې بغولنگ = کړی دی مې بغلان.

دا خبره هم واورئ: د کړل = کول فعل په پښتو کښې ډېرې معناوې لري، چې یوه زړه معنا یې هم (جوړول، ابادول، تعمیر) ده، کاکړان وایي: سنگ هلته بورجل وکاوه، یعنې

سنگ هلته برج جوړ کړ، کندهاریان وایي: میرو په ښار کښې کور کړی دی، یعني په ښار کښې کور اباد کړی دی.

د (کړل) په ریښه کښې د اوستا (کر) او د پهلوي او فارسي (کردن) ورسره نږدې دي.او د ابادولو او تعمیر معنا له پخوا پکښې پرته ده، د خرده اوستا په اتش بهرام نیایش (۲۰ فقره) کښې د آتشکدو، په نومو کښې (مینیو کردو) هم راغلې ده.[11] مینیو یا مینو (د پښتو د منل له ریښې څخه) د فارسي (خرد) معنا لري،[12] او کردو هم کټ مټ دغه (کیردو) ده، چې د اباد کړي او جوړ کړي معنا ورکوي. او دغه آتشکده، مینیو اباده کړې وه.

په زړه پارسو او پهلوي هم (کرته، کرد) د ښارو په نومو کښې د اباد کړي په معنا، مثلاً پارسه کرته (بازار کاد، او یوناني پرس پولیس په فارس کښې) او نور ښارونه لکه بلاش کرد، خسروکرد، یزدکرد، بغکرد[13] چې معنا یې هغه اباد کړی دی.

د اسلامي عصر په لومړنیو پیړیو کښې چې اوسنی فارسي له پهلوي څخه زیږېده هم (کردن) د جوړولو او ساختن په معنا کله کله استعمالېده، مثلاً خواجه عبدالله انصاري هروي

---

[11] خرده اوستا، د پور داؤد ترجمه، ص ۱۳۷، د بمبی طبع.
[12] یسنا (۱ تا ۲۰) د پور داؤد ترجمه، او مزدیسنا و شعر فارسي د دکتور معین تالیف، ص ۳۰۱.
[13] سبک شناسي ۱ تا ۳۱.

لیکي: یوه ترسا امیر، چي د شام په رمله کښي و، له صوفیانو څخه یې پوښتنه وکړه، چي: **شمارا جای هست کی انجا فراهم اېند؟ گفت نه - گفت: من شمارا جای کنم، تابا یکدیگر انجا فراهم اېید، ان خانقاه رمله بکرد.**(۱۴)

دلته هم د کنم او بکرد دواړه د ابادولو په معنا دي.

نو د بغلان د کتیبې کیردومي بغولنگ، هم د پښتو (کړی دی مې بغلان) دی، یعني اباد کړی مي دی بغلان او جوړ کړی مي دی بغلان.

په دې جمله کښي (مي) منفصل فاعلي ضمیر، موږ ته د ژبي پخوانی گرامري شکل هم رابښیي، چي تر اوسه هم ځیني پښتانه قبایل دغه (مي) کټ مټ دغسي استعمالوي، یعني د فعل په مینځ کښي نه راولي، بلکې په اخر کښي وایي.

څکه چي تر اوسه پوله دا پیدا سوي کتیبې نه دي لوستي سوي، ښایي چي د ټولو تر تحلیل او لوستني وروسته، ځیني نور حقایق هم څرگند سي، خو د دغو اوسنیو الفاظو څخه په لوړو دلایلو، موږ د پښتو بولگه ایستلای سو، او وایو، ښایي چي د پښتونخوا د دغو شاهي کورنیو ژبه به پښتو وه.

(۱۴) طبقات الصوفیه، د استنبول خطي نسخه.

(۲) د روزگان ډبرلیک

دوهم دلیل چي موږ ته د پښتو څرک، د دغو شاهانو په کورنیو کښي راکوي، د دوی نومونه دي، مثلاً یوه کورنۍ شاهان چي د هیوان تسنگ چیني سیاح په وخت (۶۳۰م) او دوو کونگ بل چیني سیاح (۷۶۰م) په عصر کښي پر گندهارا او اټک تر ټیکسلا پوري مسلط وو "کشتریان" دي، چي دا نوم د پوهاند مارکوارټ په قول (کشه تریه) او په زړه پارسو او سنسکرت کښي هم وو.(۱۵)

لکه چي ما په مفصل ډول، د دې کلیمې شرح د پښتو ادبیاتو په لومړي ټوک کښي کړې ده، اصل یې د پښتو (کښه توره) او د پیر روښان د خیرالبیان په ډول (تور کښ) دی(۱۶) او له دغو څخه د یوه پاچا نوم (لکه تورمان) و، لکه تورمن یعني شمشیرزن، پښتو نوم دی.

نور برهمني پاچهان چي د مسیحي اوومي پېړۍ په اوله برخه کښي پر کابل او د هغه پر نژدو ځمکو حکمرانان وو، دا دي:

(۱۵) اسلامک انسایکلو پیډیا ۱ تا ۶۴۳ د ایران شهر په حواله.

(۱۶) وروسته به د پښتو بیت په شرح کښي د دې کلیمې تفصیل راسي.

کلر: مشهور په للیه - نوم یې کوي لر دی، یعني کوي او هوښیاري او سرداري لرونکی، (د کوی به وروسته وکړم) اما للیه د پښتو لالا او د مشر لقب دی - تر اوسه هم هر هندو ته مجازاً لالا وایي.

سامند: لومړی جز یې (سا) په ساهو کښې سته، چي په مسکوکاتو کښې (ساها) هم راغلی دی. دویم جز له (مندل) څخه دی، یعني سامیدونکی، چي سامنته هم کښل سوی دی.

کمرو یا کملو: دی په لام اوښتی دی، یعني رنګین او رعنا او ښایسته، چي تر اوسه هم کمرو نوم په پښتو کښې سته، یوه پښتو ناره ده:

کمــــره میــــږ ولاړه پــــر ډبــــره
راســــه خولګــــۍ راکــــه
ناامېده سي د لوی باري له دره

جیه پاله: ځیه = زئی پالونکي، یعني قوم پالونکی یا ژوند پالونکی.

اننده پاله: انند یعني عیش پالونکی، خوشحال خان وایي:

څو به غم د مال و ملک، د دین و دل کړم
چي لا ستا له غمه روغ ګرځم انند دی
(ص ۴۱۳)

تروجن پاله: توروجن پالونکی، یعني توریالی پالونکی.

سپاله پتي: سپاه له پت ساتونکی او د لشکر پتي او مشر، د فارسي سپهبد.[۱۷]

پدمه: په دمه یعني په شوکت او دمدمه او مجلل او شوکتماب.

خودو یه که: د اړیدو خدویې او د تجلیل کاف، خدایک.

ونړکه: وړک د (وړ) یعني فاتح تجلیلي مصغر.

د دغو پاچهانو فقط نومونه له سکو څخه معلوم سوي دي.[۱۸]

هم په دغو وختو کښې چي د لوی کوی شوانګ (کوشان) انحطاط د دریمي مسیحي پېړۍ په اوایلو کښې شروع کېده، په باختر کښې، کیدارا، د کوچنو کوشانیانو د سلطنت سته تینګه کړه، (کوی) د پښتو په ادب کښې (کاوه) راغلی دی، چي په ویدا کښې د سردار او پوه او دانا، او په اوستا کښې د پیشوا معناوي لري([۱۹]) دا لغت د اکثرو زړو نومو په سر کښې وو، لکه کوشان، کیخسرو، کاوه او نور، نو کیدار هم (کي دار - کي لار - کي لرونکی یعني سردار او پیشوا او هوښیار) و، چي دا کلمه تر اوسه هم د نورستاني خلقو په ژبه کښې (کتور)

---

(۱۷) د پتي شرح وګورئ: د پښتو ادبیاتو لومړی ټوک، ص ۷۵.

(۱۸) د اسلامک انسایکلو پیډیا د افغانستان آرټیکل، د لنګورت ډیمز سکه شناس په قلم.

(۱۹) تفصیل یې وګورئ: د پښتو ادبیاتو تاریخ، لومړی ټوک ص ۱۰۲.

پاته ده[۲۰] او د کندهار د غربي خوا د غره پر سر چي کومي زړې ابادۍ دي، هغه (کيتور) بولي، ملاعبدالباقي کاکړ وايي:

پــــــر کيتـــــــور بانـــــــدي وخيـــــــژه
خـــــــو دي ديدشـــــــي ننـــــــداړي دي

د کيدار نوم خو پښتو دی، مگر د ده يو زوی (پيرو) نوميده[۲۱] چي (پيرو، پيرا، پير، پيرک) نومونه تراوسه په پښتو کښي سته.

تر دغو شاهانو وروسته چي په (۴۲۵) عيسوي کال د هفتاليو (ابداليو) دولت جوړ شو، د دوی لوی پادشاه (اخشنور) و، (۴۶۰) چي د ده نوم په خدايي نامو او عربي کتابو کښي اخشنوار، اخشوان يا خشنواز راغلی دی، خو د کريستن سن په قول د دې کليمي اصل له خشيون سره نښلي، چي په سغدي کښي د پادشاه په معنا و.[۲۲]

د افغانستان د تاريخ ليکوال ښاغلی کهزاد وايي: چي دا اخشنور، پرگهر، معنا لري[۲۳] خو ده د کليمي تجزيه او شرح نده کړې، چي دا معنا له کومه راوتلې ده؟

[۲۰] د چارلس ميسن سفرنامه ۱ تا ۲۳۲ د لندن طبع ۱۸۴۲.
[۲۱] د افغانستان تاريخ ۲ تا ۴۳۷.
[۲۲] ساسانيان، ص ۳۸۵ د ميولر د متون سغدي ۱ تا ۱۰۸ په حواله.
[۲۳] تاريخ افغانستان ۲ تا ۴۵۷.

او پر کوم فيلالوژي تحليل بناده؟ او څکه چي ده کوم علمي دليل ندی پيش کړی، نو قول يې سنديت نه لري.

خو د کريستن سن هالينډي پوهاند خبره سمه ښکاري، او دا کلمه داسي تجزيه کيږي: خش = کش = کښ د هغه قديم کش تري = کښ توري ريښې څخه دی، چي اخشن = خشن = کښن څني جوړ شوی دی، دوهم جز يې (وړ = ونړ) دی، چي په پښتو فاتح او وړونکی دی، نو کښنوړ = کښنونړ = خشيون = اخشنور ټوله يوې ريښې ته ورځي، چي معنا په پښتو، کښ وړ، يعني کشتريه فاتح (تور کښ فاتح) ده، او د دې (تور کښ وړ) پاچا جنگونه او فتوحات له ساساني فيروز شاه سره مشهور دي.[۲۴]

د دغو هفتالو (ابدالو) څخه چي په زابل کښي پاچهان وو، او په سکو کښي ځانونه جاولی = زاولی بولي، تورامانا (توره من) او د ده زوی مهراکولا (ميرکهول، لمر کهول) د (۵۰۰ع) په شاوخوا کښي د هند مشهور فاتحان دي.

دغه مهرا کولا د ابداليو مشهور فاتح، دوې کتيبې لري، چي د کندهار په شمالي (۴۰) ميلي روزگان کښي د شالی په دره کښي پر ډبرو ليکلي سوي دي.

د آکسفورډ د پوهنتون د تاريخ استاد ښاغلی بيور دغه کتيبې کتلي، او يوه مقاله يې د پيښور موزيم په مجله کښي پر

[۲۴] ساسانيان، ص ۳۸۴.

لیکلې ده، دی وایي: دغه د روزګان کتیبې له هغو درو نورو هفتالي لیکنو سره چي په توچي (وزیرستان) کښي پیدا سوي، او اوس د پېښور په میوزیم کښي خوندي دی، ډېر مشابهت لري، خو تر اوسه دغه د وزیرستان لیکني ندي لوستلي شوي، خو یوه له دغو څخه په منګولي خط او بله په یوناني خط ده، او دوې په دوو ژبو دي.

د پښتو موزیم نمبر ۴۱ وزیرستاني کتیبه په کوفي رسم الخط ځیني عربي کلمات هم لري، چي (الله جل جلاله) او (محمد ﷺ) پکښي ښکاري، او نور منګولي توري دي.

پروفیسر بیور وایي: د روزګان یوه ډېره چي ښه روښانه ده، په یوناني رسم الخط دا الفاظ پکښي لیدل کیږي:

"باګوس شاهو زاولو مهروز کی"

بیور وایي: دغه پاچا چي نوم یې دلته راغلی دی، هغه د هون پاچا مهرا کولا به وي، چي د (۵۰۰ع) په خوا و شا کښي پاچهي لرله، او د ده اصلي نوم لا تراوسه نه دی معلوم چي څه و؟ د دې الفاظو ترجمه دا ده:

"خدای مقدس پادشاه زابلی مهرا" [۲۵]

اوس موږ دا الفاظ په ژوره کتنه ګورو، چي څنګه دي؟

۱. باګو هغه بګه، بغه او د پښتو بګ دی، چي معنی یې عظیم او خدای ده (شرح یې د بغلان په کلمه کښې تیره

[۲۵] د پېښور موزیم مجله، دسمبر ۱۹۵۳م.

سوه) پس له دې کلیمې (س) لیدل کیږي، چي ښاغلي بیور (ری) ورسره زیاتوي، او کلمه (سری) لولي، مګر ښایي چي دغه (س) د (باګو) سره یو ځای. او کلمه (باګوس) (باګویس = باګویز) وي، او دا پښتو (ایز = ایځ = ایس) د نسبت لاحقه Supplix ده، چي معنا یې کیږي: (خدای، الهی، مقدس).

۲. شاهو یا ساهو په پښتو کښي سته، چي کله علم وي او کله صفت. وایي چي دغه کلمه او شاه او شار او شیر او شهر ټول له قدیمي کشتریه کښي تور څخه راوتلي دي[۲۶] چي شار د غرجستان او شیر د بامیان او پاچهانو القاب وو[۲۷] او د زابل او کابل د پاچهانو معاصر وو، په پښتو کښي تراوسه شاهوزی او شاهو خیل سته.[۲۸]

۳. زاولو منسوبه کلمه ده زاول ته، چي جاول او جاوله هم تلفظ کېده، او زابل یا زابلستان له غزني څخه د هلمند تر غاړو پوري ځمکه وه. او دغه اوسني جاغوری او اجرستان او روزګان یې مرکزي سیمي وې، چي کتیبه هم په دره شالي کښي ده، چي له کندهاره د روزګان لار

[۲۶] ایرانشهر د مارکوارټ تالیف.
[۲۷] ابن خرداذ به ص ۳۹ د لندن طبع ۱۳۰۶هـ تاریخ الیعقوبي ۳ تا ۱۳۱.
[۲۸] وګوری: مخزن افغاني د نعمت الله او حیات افغاني او صولت افغاني.

اجرستان او جاغوري او غزني ته پر دغه دره ځي[۲۹] دا د نسبت (و) اوس هم د پښتو په ځينو صفاتو کښې ستهٔ. لکه ښتيه - ښتيو، بريت - بريتو، غوړ - غوړو، خو په مکاني نسبت کښې اوس نه راځي.

۴. بله کلمه په دې کتيبه کښې مهروزکي Mihrozki ده. چي د بيور په خيال دا نوم هغه، مهرا کولا، دی.

ما د پښتو ادبياتو په لومړي توک (ص۷۵) کښې تفصيل ليکلی وو، چي کولا په ويدي ژبه د کورنۍ او خاندان معنا لري. اوس موږ (کهول يا کول يا کاله) ورته وايو، دا کلمه د شيخ رضي او شيخ نصر لودی په شعر کښې (کهاله) او د سليمان ماکو په تذکره (۶۱۲هـ) کښې کول وه[۳۰] پښتانه تراوسه هم وايي: پايند کول (خاندان پاينده) مامد کهول (خاندان محمدزی).

امامهر هم په پښتو (مير، مر، لمر، نور) دی د لورلايي تريتان تراوسه هم لمر (مير) بولي. نو مهرا کولا = ميرکول = د لمر کهول = د لمر له خاندانه دي. دا نوم تراوسه هم په پښتو کښې ډېر مستعمل دي: لکه ميرخان، ميرو، ميرا (مونث: مورا) او هغه زوړ ميرکهول هم اوس ميرگل شوی. او زوړ مفهوم

[۲۹] اريانا، شماره (۶۱) زما مقاله"زوال، کاول".
[۳۰] وگورئ: پټه خزانه، ص ۷۱، پښتانه شعراء لومړی ټوک ص ۶۵.

يې له اذهانو ښخه وتلی دی. شاه گل (شاه کهول) او ماه گل (مهاکهول) هم دغه ريښې لري.

مگر دلته بايد دا خبره هم وڅيړو: هغه زوړ (مهراکولا) چي په سنسکريت کښې هم و، او د دې کورنۍ ډېر مسکو کاتو ليکلي دي. ځنگه دلته (مهروزکی) سو؟

دا مشکل هم پښتو په ښه ډول حل کوي: په پښتو کښې له پخوا ښخه يو بل نوم دغسي سته (ميرويس) چي د مردان په سيمه کښې د پښور شمال مشرقي خواته يوځای (ميرويس) سته. او د هوتکو مشهور مشر ميرويس خان کندهاري خو هر څوک پېژني.

دا نوم هم د پخوانو يادگار دی، او پښتانه يې تجليلاً مصغر کوي، ميروسکی، ميروښکی وايي. او دا شکل کټ مټ هغه دی، چي د روزگان پر ډبرليک سته.

مير هغه مهر، لمر، آفتاب دی، ويس يا ويسه يا ويسيا د کلي، قبيلې، کورنۍ په معنا په سنسکريت او اوستا کښې هم وو، (ويس پتي) د کورنۍ پتي او ساتونکي وو[۳۱] او د گيگر الماني محقق په قول په ريگويدا کښې هم ويس (ټبر، کورنۍ) ته ويل کېده[۳۲] نو ميرويس هم کټ مټ هغه (مهراکولا) او مير

[۳۱] کيمبرج هستري آف انډيا ۱ تا ۹۱
[۳۲] د شرقي ايرانيانو تمدن ۱ تا ۲۶۶ د دې کليمې تفصيل وگورئ: تاريخ ادبيات پښتو ۱ تا ۷۷.

کول دی. چي معنا يې هغه د لمر کورنۍ ده، او ميروسکی د دې کليمې تصغير دی. چي داسي تجليلي مصغرات پخوا ډېر وو. او شرح به يې وروسته وسي.

لـه دې ليکنـي څخـه داسـي ښکـاري: چي مهروسـکی = ميـرويس = ميرکهـول = ميرکـولا (ميراگـل د پښتنـو هفتـاليو (ابداليو) يو خدای او مقدس پاچا وو، او دوی هغه وخت خپل پاچـا تـه د تقـدس پـه نظر کاتـه. او القـاب يـې (خـدای، الهـی) وو.[۳۳]

دا چي زه دغه کتيبه پښتو ته نږدې بولم. يو بل گرامري دليـل هـم لـري. د دغو کليمـاتو ترکيب او نښلونـه د پښتـو پـر اصولو سمه ده، تر اوسه هم د پښتو گرامر يوه مسلمه قاعـده دا ده: چي صفت يا صفات تر موصوف دمخه راځي، خو پـه فارسـي کښـي دا قاعـده بـالعکس ده، پـه پښتـو وايـو: تـور آس، چـي پـه فارسي "اسپ سياه" ورته وايي.

[۳۳] د دې کتيبې تفصيل د بيور د مقالې په فارسي ترجمه کښـي ولولئ، سروش د کراچي طبع ۱۴ اگست ۱۹۵۹م، د دې ډېرليک پر لوړه خوا يو څو عربي توري هم ښکـاري، چي (حسـن) يـې لوسـتل کيـږي، خو بلـه کلمـه هم خرپـول يـا خرپوسـت ښکاري، گمان کوم چي دا به هغه ملک تاج الدين حسن سالار خرپوست وي، چي د غور د تولک حکمران و، او په (۶۲۱هـ) قاضي منهاج سراج د ده په امر اسفزار ته تللی و، (طبقات ناصري ۱ تـا ۶۹۸) مگر دا توري ښـايي چي تـر ۶۰۰هـ وروسته ليکل شوي وي، ځکه چي د خط ډول يې د دغو وختو دی.

پـه دغـه کتيبـه کښـي هـم ټـول صفات ترخپـل موصـوف دمخه دي:

"خدای شاه زاولی ميروڅکی"

درې صفته ترخپـل موصوف دمخه دي، او داهـم ښـايي چي د ژبي د ساختمان اثر وي، د دغي کتيبې په مقابله کښـي د بغ دت بن بغ کرت، د پارس د يو شاه (۲۲۰ق م) د سکې ليـک وگورئ، چي صفات ټوله تر موصوف وروسته دي.

"بغ دت، پر ترکه، زی بغی، بغ کرت"[۳۴]

يعني: بغ دت (بغداد، د شاه نوم) پر ترکه (د کورنۍ نوم) زی (از يعني زوی) بغی بغکرت (خدای بغکرت، چي د پلار نـوم يې دی).

دا وو زموږ هغه دلايل چي د پښتو څرک مـو د اسلام پـه لومړيو زمانو کښي څني وايستلي، اوس به نو راسو خپل اصلي مطلب ته چي د لويکانو يا لاويکانو کورنۍ ده.

لويکان څوک وو؟

د دې کورنـۍ تـاريخ هـم لکـه هغـه نـوري کورنـۍ ډېـر څرگند نه دی، فقط د (لويک يا لاويک) نوم ذکر سوی دی.

لنگورتهـ ډيمز مشـهور انگليسـي سـکه شـناس مـورخ ليکي:

[۳۴] سبک شناسي ۱ تا ۱۳۰ د تهران طبع.

د (۲۶۰هـ) په شاوخوا کښي د غزني محلي حکمران (شاه لاویک) بلل کېده، خو د ده شخصیت مجهول دی. د کابل د هندو شاهانو سره متحد و. او دا گمان کیږي چي دی به هم هندو و. بیا نو بلکاتگین د سامانیانو له خوا پر غزني غالب شو. او په (۳۵۹هـ) یې لومړی پلا دلته سکه ووهله، تر "بلکا" وروسته "پیری" د غزني پاچا سو. چي د "لاویک" او د کابل هندوشاه سره متحد وو، خو چي سبکتگین په (۳۶۷هـ) له پروانه پر ده حمله وکړه، غزنی یې ځني وینو.[۳۵]

دغه "لویک" یو سړی نه و، بلکي لویه کورنۍ وه، چي په غزني او گردیز او نورو شاوخوا ځایو کښي سلطنت کاوه، او د کابل شاهانو او د زاول د رتبیلانو سره متحد وو. او مؤرخانو یې ذکر داسي کړی دی:

(۱)

ابو سعید عبدالحی بن ضحاک بن محمود گردېزی، چي د (۴۴۰هـ) په شاوخوا کښي ژوندی و، د یعقوب لیث صفاري په احوال کښي داسي لیکي:

"یعقوب غزني وېناوه. او بیا گردېز (گردیس) ته ولاړ، او د ابو منصور افلح بن محمد بن خاقان. د گردیز له امیر سره یې جنگ وکړ، خو دي امیر لس زره درهمه ججه ومنله. بیا نو

(۳۵) اسلامک انسایکلو پیډیا، د لندن طبع ۲ تا ۱۵۴

یعقوب بلخ په (۲۵۶هـ) کال ونیو، او د هغه ځای نوشاد (نوشار) یې وران کړ".[۳۶]

دغه افلح د گردیز امیر هم له دغو "لویکانو" د کورنۍ و، چي شرح په یې وروسته راسي.

(۲)

د نظام الملک په سیاست نامه کښي چي د (۴۸۵هـ) تالیف ده، د الپتگین جنگونه له کابلي او غزنوي امیرانو سره راوړي او وايي چي الپتگین د بامیان له امیر سره چي (شیرباریک) نومیده جنگ وکړ، او دغه شیر یې ونیو بیا یې نو وباخښه. وروسته یې پر کابل حمله وکړه، او د کابلشاه زوی یې ونیو. دا د کابل شهزاده د "لویک" زوم و. او د غزنین امیر "لویک" هم وتښتېد، سرخس ته ولاړ.[۳۷]

له دي روایته ښه معلومیږي، چي د دي کورنۍ نوم (لویک) و. او د دوی خپلوي له کابلشاهانو سره هم ښکاري. الپتگین په (۳۵۱هـ) غزني له "لویک" څخه نیولی و، او بیا چي په (۳۵۲هـ) دی مړ سو، او زوی یې اسحاق د غزني پاچا سو نو "لویک" بیا پر غزني حمله وکړه، خو ساماني پاچا، منصور بن نوح د اسحاق په مرسته و. نو غزنی بیرته اسحاق ونیو.

(۳۶) زین الاخبار، ص ۶ د تهران طبع.

(۳۷) سیاست نامه، ص ۱۲۲ د تهران طبع.

د اسحاق تر مرگ وروسته په (۳۶۵هـ) امیر "پیری" د ده پرځای پر غزني کښي کښېنوست، مگر د غزني خلکو بیا امیر "لویک" راوغوښت، او لویک د کابلشاه د زوی په کومک پر چرغ (د کابل جنوبي خوا ته د لوگر پر سیمه) حمله وکړه، خو دلته امیر سبکتگین دوی مات کړل، او پخپله په ۲۷ د شعبان (۳۶۶هـ) د غزني پر تخت کښېنوست.[۳۸]

(۳)

منهاج سراج جوزجاني (۶۸۵هـ) د سبکتگین په احوال کښي داسي لیکي: الپتگین غزنی او زاولستان فتح کړه، او امیر "لاویک" يې له غزني څخه ویوست، تر اتوکالو، وروسته چي الپتگین مړ سو، او زوی يې اسحاق پاچا سو، نو دی له "لاویک" سره ونښت خو مات سو او بخارا ته ولاړ، ده له منصور بن نوح څخه کومک واخیست، بیا راغی او غزني يې ونیو، او تر ده وروسته ملکاتلگین پاچا سو، او تر ملکا وروسته امیرپیري (پری) کښېنوست، خو خلکو بیا "لاویک" راوغوښت، "لاویک" د کابل شهزاده (په کومک) له ځانه سره راوست، مگر

(۳۸) افغانستان تر اسلام وروسته (خطي) ص ۶۹ د حبیبي تالیف، او اسلامک انسایکلو پیډیا لومړی ټوک د افغانستان آرتیکل.

په چرخ کښي امیر سبکتگین پر دوی حمله وکړه، او ډېر يې ووژل، دوه پیلان يې هم ځني ونیول.[۳۹]

د طبقات ناصري په مختلفو نسخو کښي دغه نوم "انوک" هم راغلی دی، چي صحیح نه ښکاري، او دغه اخیرنی "لویک" چي په چرخ کښي د سبکتگین له لاسه مات سو، هم په دوو نومو ابوبکر او ابوعلي لاویک بلل سوی دی، او داسي ښکاري چي مسلمان و، خو له دغو درو ډول (لاویک، انوک، لویک) څخه وروستنی املا صحیح ده.

(۴)

محمد بن علي بن محمد بن حسن بن ابوبکر شبانکاره چي مجمع الانساب يې په (۷۲۵هـ) لیکلی دی هسي وایي:

"الپتگین د بامیان تر نیولو وروسته کابل ته راغی. په دې وخت کښي د غزني ملک یو کافر و. چي "لویل" (لویک) نومیده، ده خپل زوی د (۳) زرو لښکرو سره مقابلې ته راواستاوه، خو الپتگین د لویک زوی ونیو، خلعت يې ورکړ، خپل پلار ته يې ولېږه، چي په تا اړه نه لرم، د هندوستان غزا له ځم. خو هغه کافر سلامي نه سو، نو الپتگین هم غزنی محاصره کړ، پس له دوو میاشتو يې ونیو. او تر څلورو میاشتو وروسته "لویک" او د ده زوی چي د غزني په کلا کښي وو. ونیول سوه،

(۳۹) طبقات ناصري ۱ تا ۲۶۸ د حبیبي طبع، کوټه.

مگر چي دوی ظاهراً مسلمان شول، نو الپتگين هم ايله کړل. خو د دوی زړه پاک نه وو، هندوستان ته وتښتېدل او له هغه ځايه يې لښکر راوست، د دې پلا الپتگين د دوی مقابلې ته سبکتگين ورولېږه، او دوی يې مات کړل. د پرش پيله يې هم ځني ونيول، او "لويک" وتښتېد.

دا انتخاب د مجمع الانساب له يوې قلمي نسخې څخه دی، چي د "لويک" پرځای يې د غزني د ملک نوم "لويل" هم ليکلی دی، مگر دا نوم هم کاتبانو مسخ کړی دی، چي اصل يې هغه "لويک" و.

دا نوم د پښتو (لوی) تجليلي مصغر دی، چي په مختلفو لهجو کښي ړغيز توری اوړي: (لوی، لوای، لاوی، ل وی) ويل کيږي، د طبقات ناصري لاويک او د سياست نامي لويک دواړه صحيح دي، او د يوې کليمې دوې لهجې دي، مگر (انوک) ښايي چي د کاتبانو غلطي وي.[40]

[40] دا تاريخي پښتو کلمه (لويک) هر کله ناپوهو کاتبانو د نابلدۍ په سبب مسخ کړې او رنگ رنگ يې ليکلې ده، د دهلي د سلطان ناصرالدين محمود په دربار کښي يو مشهور فارسي ملک الکلام فخرالملک عميدالدين لويکی مستوفي جميع ممالک هندوستان (متولد ۶۰۱هـ متوفي تر ۶۸۳هـ دمخه) تېر سوی دی، چي د دغي لويکي کورنۍ له پاتو خلکو څخه و، او د ټول هند مستوفي الممالک هم و، او پخپل عصر کښي عميد "لويکي" بلل کېده، مگر دا کلمه هم کاتبانو مسخ کړه، او په کتابو او تذکرو کښي نونکي، تولکي، بومکي، لوبکي، ديلمي وکښله سوه (وگورئ: بزم مملوکيه ص۲۰۳ او د فارسي قديم شعرا د دکتور اقبال حسين تاليف) د منتخب التواريخ مؤلف عبدالقادر بن ملوکشاه بداوني خو دغه

لوي په پښتو عظيم او بزرگ او مشر او سردار ته وايي، اوس هم لويان د قوم مشران او سرداران بولي. او دا هم لکه رتبيل او شير او کيدار او کشتري د کورنۍ لقب او تجليلي نوم و.

وروسته چي د لويک پښتو شعر راوړم، تاسي ته به ښکاره سي، چي په هغه کښي لويان، لويا هم راغلي دي، او دا نوم (لويک) د (لوی) تصغير دی، چي دا تصغير هم په پخوانو زمانو کښي عام رسم و، او خاص بيا د شاهي کورينو په نومو کښي رواج و.

د پختيا پښتنانه تراوسه هم د افغانستان شاهي کورنۍ پايندک يا پايندک کهول بولي، ځکه چي دوی د سردار پاينده خان له اولادې څخه دي.

کلمه صحيحه (لويکي) ليکلې وه، مگر د منتخب په چاپي نسخه (د کلکتې طبع ۱۸۶۸م) په اول جلد ۷۰ صفحه کښي تولکي، او په ۹۶ صفحه کښي نونکي، او په دريمه صفحه کښي لويکي چاپ سوه.

په کراچي کښي د ښاغلي دکتور کرنل رشيد سره يوه د منتخب التواريخ مصوره صحيحه نسخه سته، چي غالباً د مولف په عصر کښي ليکل شوې ده، هلته پر (۱۵ورق) باندي په واضح ډول عميد "لويکي" او بيا مگر دا نسبت دغسي ليکلی شوی دی، نو ښکاري چي نورو تذکره نگارانو دا کلمه غلطه لوستې او مسخ کړې ده بعضو پوهانو ويلي دي: چي دا کلمه تولکي ده، او تولک د ديلم يو ښار وو.

صحيحه خبره دا ده، چي نه تولک په ديلم کي وو، او نه عميد تولکي دی، بلکه دا کلمه په صحيح شکل (لويکي) او دا شاعر دغي قديمي کورنۍ ته منسوب وو، او ځکه چي په هند کښي په سنام کښي اوسېدی، نو سنامي هم بلل شوی دی.

په تاریخي نومو کښې هم دغه تصغیر ډېر دی: بارک، اڅک، سنک، ختک، هوتک، شیتک، د پښتنو د نیکونو درانه نومونه دي، زمرک، شیرک، ببرک، خیرک او داسې نور ډېر نومونه تراوسه هم په پښتنو کښې سته. د سلطان محمود مشهور وزیر حسنک هم دغسي توم و، د دغو لویکانو زماني ته نږدې ځینې تاریخي نومونه هم داسې وو، مثلاً فور د هندوستان شاه وو،[41] چې د مجمل التواریخ مولف، ملک الملک هندوان بللي دي[42] او البیروني هم په تحقیق ماللهند او فردوسي په شهنامه او رشید الدین په جامع التواریخ کښې هم فور راوړی دی، دا نوم د مهابهارت په ترجمه کښې پرج و، چې پلوتارک یوناني مورخ (پروس) لیکلی، او عربي مورخانو هم فور ملک الهند راوړی دی.[43]

خو ابوالفرج روني (د لاهور فارسي شاعر) د غزني د یو شاه په مدح کښې وایي:

تیغ تو بقهر بسته باج — ازخیل ختا وخان ایلک
ادرار تو خورده خان و قیصر — مامور تو بوده "رای فورک"[44]

(41) تاریخ بیهقي ۱ تا ۱۰۰.
(42) مجمل التواریخ ص ۱۰۸.
(43) تاریخ الیعقوبي ۱ تا ۱۱۶ طبع نجف ۱۳۵۸هـ.
(44) دیوان روني، ص ۶۵ د تهران طبع ۱۳۰۴ ش.

بل دغسي تجلیلي مصغّر نوم مهروز کښې (میرویسک) دی، چې دمخه مو د روزګان د کتیبې په شرح کښې د هغه اصل او کیفیت ولوست. دغسي هم خودویکه (خدایک) هم دمخه ذکر سو، او ابن خرداد به هم د قدیمو شاهانو په نومو کښې غوزک، نیزک، فورک راوړي دي.[45]

نو په دغه ډول لویک هم د لوی تجلیلي مصغر شکل دی، چې د پښتنو د نوم ایښولو له عامه رواجه سره هم سم دی، دا چې دوی شاه ته شاهک یا شاهو وایي، یا بابا ته بابک او بابکو وایي، دا سپکتیا نه ده، بلکې د عزت او احترام او تجلیل او تحبیب علامه ده.

د لویکانو یو پښتو بیت

مرحوم بازمحمد کندهاري قادري چې د کراچي په ملیر کښې خانقاه و، ده د ډېره غازیخان په بلوڅو مریدانو کښې یو فارسي کتاب ګوټی موندلی و، چې د سر او پای پاڼې یې لوېدلي وې، نو ځکه د کتاب د مولف نوم او د لیکلو تاریخ یې نه وو ښکاره، خو د خط او کاغذ له لیدنې څخه ما دا تخمین کاوه، چې باید د (۹۰۰هـ) په شاوخوا کښې لیکلی سوی وي، خط یې اخرنی نسخ و، اکثرو حروفو یې ټکي نه درلودل. هره (چ) په (ج) او پ (ب) او ګ (ک) لیکلي و، او داسې ښکارېده.

(45) المسالک الممالک د ابن خرداد به، ح ۴۱.

چي ليکونکی به يې په ژبه نه پوهېدی، او ډېر کلمات يې مسخ کړي وو، يا دا چي منقول عنها نسخه به دغسي مغلوطه وه.

دا کتابګوټی يو څو حکايات وو، چي موضوع يې د شيخ سرور د کراماتو بيان و، چي اوس يې فقط ۳۳ پاڼي پاته وې.

د کتاب ژبه او د فارسي ليکلو ډول يې داسي و، لکه د غزني او غوري دورې فارسي نثر، چي بنايي د ۶۰۰هـ په حدودو کښي به تاليف سوی و.

د دې کتابګوټي نورو حکاياتو د تاريخ له نظره، کوم اهميت او قيمت نه لاره، صرف د هغه شيخ د کراماتو حکايات او هغه هم له عقله ليري غرايب او خوارق وو. دا کتاب په ۱۹۵۷م ماته د کتلو لپاره هغه مرحوم راکی، چي تر کتني وروسته مي بيرته ورکړ، نه پوهېږم چي بيا څه سو؟

د دې کتابګوټي پر (۱۵) پاڼي باندي يو حکايت ليکلی وو، چي د تاريخي لحاظه ډېر مهم و، نو هغه ما کټ مټ نقل کړ، او پس له دوو کالو اوږدې مطالعې او پلټنې موفق سوم چي هغه په حقيقي ډول ولولم، او مبهم کلمات يې سم وليکم.

دلته هغه حکايت لومړی په هغه اصلي املا راوړم، او خپلي څېړني پر زياتوم، چي زما په فکر د پښتو ادب په تاريخ کښي ډېره بها لري، او يو قيمتي ګران اثر دی.

حکايت (په اصلي املاء)

ابوحامدالراولي را در تاريخ غزنه از حسن صغاني روايت است: که در بلده غزنه بر داب بامبان مسجديست عظيم، که آنرا مرلت افلخ لويک خواندندی، واين بيحانه عظيم بود، که وحومر لويک برحدمت رسل وکابلساه کرده بود.

جون بسرش خانان به مسلمي آمد، صنم لويک را نيارست شکستن، وانرا دران مرکت بزمين اندر کرد وبتالو سيمينه درنهاد، کابلان ساه خجل اين بيت فرستاد بلستان خلجيه که لويک کفت:

بزم کزن سحيد لويک لوى انو بويلا لوما
کسه تر ببرا غلوم بلوم مملا تيزيو بملا

خانان باز بکيش هندوان ساه شد، و جون نيسه او افلخ بشاني بنست محانه لويک برکند و مزلت بکرد.

جنين روايت کنند: جون سلطان سخی سرور باين مزلت شد کفت: "بوی صنم شنوم نيک ديد و کشف سدس، زمين برکافت و صنم لويک برکشيد، درمالوت سيمينه نهاده، انرا بشکست وسيم رابناى مسجد داد وبکرامت ان ولى الله، بوى کفر وهندوى از شهر غزنه برجاست" (ورق ۱۵ خطی)

ځکه چي د دې کتابګوټي نوم ماته نه دی معلوم، او نه يې مؤلف څرګند دی، نو زه د موضوع په لحاظ دا کتاب

(کرامات سخي سرور) بولم، او هرځای چې (کرامات) یاد سي، مقصد به دغه کتاب او دغه حکایت وي:

سپړنه

اوس د دې حکایت یوه یوه کلمه سپړم، او تجزیه یې کوم:

۱. ابوحامد؟ دا کنیت ښکاره ویل کیږي، خو زه ابوحامد نه پېژنم چې څوک و؟ د رجالو او تاریخو په کتابو کښې ماته نه سو معلوم.

۲. دوهمه کلمه په اصل کښې (الراولي) ده، چې زما په خیال صحیحه (الزاولي) ده، "زاول" یا زابل د غزني د سیمي قدیم نوم و، د الزاولي په نسبت ډېر مولفان او مشاهیر تېر سوي دي، مثلاً قاضي شهاب الدین دولت ابادي مشهور عالم او مفسر د عمرالزاولي لمسی و.[۴۶] او دا هغه قدیم زاول دی، چې د روزګان په ډېر لیک کښې هم راغلی دی، نو ابوحامدزاولي د زابلستان د سیمي سړی و.

۳. تاریخ غزنه؟ په دې نوم کوم کتاب ماته نه سو معلوم، د کتاب شناسی اکثره کتابونه ما وکتل، خو د تاریخ غزنه، په نامه کوم کتاب مولفانو نه دی ذکر کړی، او نه ابوحامدزاولي پېژني، ښایي چې دا یو نوم ورکی کتاب

(۴۶) سبحة المرجان ص ۳۹.

او مؤلف وي، چې د هند په مځکه کښې به لیکل سوی وي، ځکه چې حسن صغاني هم د هند یو مشهور عالم او ژبپوهاند و، چې شرح به یې وروسته ولیکم.

یو کتاب د تاریخ ملا محمد غزنوي په نامه پېژنم، چې شیخ عبدالرحمان بن عبدالرسوم چشتي (متوفی۱۰۹۲هـ) دغه کتاب درلود، او ده (۱۰۳۲هـ) پخپل کتاب "مرآة مسعودی" کښې له دغه کتابه اقتباسات وکړل، دی وایي چې ملا محمد غزنوي د سلطان محمود سره هند ته راغلی، او دغه تاریخ یې لیکلی دی.[۴۷]

دا شیخ عبدالرحمان چشتي د هند مشهور مؤلف او د "مرآة الاسرار او مرآة مسعودی" او نورو ډېرو کتابو خاوند او ثقه صوفي دی، چې دروغجن نه ښکاري، او د ده په وخت کښې لا هم تاریخ ملامحمدغزنوي موجود و، چې مرحوم محقق شیراني یې هم ذکر کړی دی.[۴۸]

مګر داسي ښکاري چې د ملامحمد غزنوي تاریخ به له دې تاریخ غزنه څخه بېل وي. ځکه شیخ عبدالرحمان چشتي تصریح کوي، چې ملامحمد د سلطان محمود معاصر و، یعني د (۴۰۰هـ) په شاوخوا کښې به ژوندی و، مګر دغه ابوحامد خو

(۴۷) پرشین لتریچر ۱۰۷۲ د ستوري تالیف، د لندن طبع.
(۴۸) تنقید شعرالعجم ص ۵۷ د دهلي طبع.

له حسن صاغاني څخه دا حکایت اورېدلی دی، او امام صاغاني د (۶۰۰هـ) د شاوخوا سړی دی.

۴. حسن صاغاني یا صغاني؟ د لاهور یو خورا لوی عالم او د عربي ژبي امام تېر شوی دی، د کرامات په اصلي نسخه کښې (صنعاني) لیکل شوی، او دا نسبت غلط دی، صحیحه املا یې صاغاني یا صغاني ده، چې د چغاني معرب دی. او دغه چغان یا چغانیان د آمو دریاب شمالي خواته یوه لویه سیمه ده.[۴۹]

امام حسن صاغاني (صغاني) په (۵۷۷هـ) په لاهور کښې زېږېدلی. او په غزني او بغداد کښې د علومو تحصیل کړی. او مخصوصاً په عربي ژبه کښې امام و. چې په عراق او مصر او حجاز کښې هم شهرت لاره، او ډېر مولفات لري، دی په (۶۵۰هـ) په بغداد کښې وفات سو، او قبر یې په مکه کښې دی. مشهور تالیفونه یې دا دي: کتاب الشوارد فی اللغات، شرح القلادة السمطیه، کتاب المفتعال، کتاب العروض، مشارق الانوار، مصباح الدجي، الشمس المنیره، شرح البخاري، درة السحابه، کتاب الفرایض، العباب الذاخر چې یو عربي ناتمام قاموس دی.[۵۰]

(۴۹) حدود العالم. د تهران طبع.
(۵۰) سبحة المرجان ص ۲۸، تذکره علمای هند، ص ۴۸، بزم مملوکیه ص ۲۸

د کرامات په دغه حکایت کښې چې د حسن صغاني څخه رانقل سوی دی دا ثابتیږي، چې دغه کتاب پس له (۶۰۰هـ) تالیف شوی دی، ځکه چې دغه وخت د حسن صغاني د ژوند زمانه ده.

اما دا چې حسن صغاني د غزني په احوال خبر و، او د ده روایت به ثقه وي که یه؟ د ده خبره له دې سببه پخه ښکاري، چې امام حسن صغاني د خپل علمي تحصیل یوه دوره په غزني کښې تېره کړې، او د غزني په مدرسو کښې یې لوست کړی وو.[۵۱]

د امام صغاني یو ډېر مهم کتاب العباب دی، چې خطي نسخې یې په استانبول کښې دي، او یوه عکسي نسخه یې د کراچي د اسلامي تحقیقاتو په کتب خانه کښې هم سته، امام صاغاني په دې کتاب کښې د عربي لغاتو په مقابل کښې ځیني فارسي کلمات هم راوړي، او وایي چې په "لسان غزنویه" یې دا بولي یا دا، او ما په غزني کښې له خلکو څخه اورېدلي دي.[۵۲]

له دغو خبرو څخه ښکاري: چې امام صاغاني پخپله په غزني کښې اوسېدلی، او د دغه ښار په احوال او ژبه ښه بلد و، نو ځکه د ده روایت ثقه ګڼو.

(۵۱) وګورئ: د حسن صاغاني احوال، معارف اعظم ګرهـ، ۱۹۵۹م د مولوي عبدالحکیم لیکنه او معجم المطبوعات، ۲-۱۲۸.
(۵۲) د العباب د خطي نسخې عکس.

۵. برداب بامبان؟: دا کلمات هم کاتبانو مسخه کړي دي، زما په خیال یې صحیح دا دي: "بردرب بامیان" یعني د بامیان پر دروازه، چې د غزني ښار پخوا څلور دروازې درلودې، او یوه یې "باب البامیان" وه،[۵۳] داسې ښکاري چې د غزني شمالي دروازه "باب البامیان" یا "درب بامیان" بلله کېده، چې بامیان ته به له دغې دروازې څخه لار تله:

۶. مرلت؟ دا کلمه په دغه حکایت کښي لومړۍ پلا (مرلت) او بیا (مرکت) لیکلې ده، گمان کوم چې دواړه ډولونه یې غلط دي، او د نسخې د کاتبانو د ناپوهۍ له لاسه مسخه شوې ده، او اصل یې (مزگت) دی د (مسجد یست عظیم) له تعبیره هم دا ښکاري، چې دا کلمه اصلاً (مزگت) وه، او دوه نور شکلونه یې ممسوخ دي.

مزگت په قدیمه فارسي کښي د عربي (مسجد) په معنا راغلی دی، او ښایي چې مسجد هم د دغې کلیمې معرب وي، او د دې کلیمو ریښه هم د پښتو نمزدک او مزدک سره مشترکه ده،[۵۴] چې دا مزدک د پښتو په پخواني ادب کښي د مسجد په

(۵۳) احسن التقاسیم د مقدسي ص ۳۰۳.
(۵۴) شرح یې وگورئ: د پښتو ادب تاریخ ۱ تا ۶۹.

معنا و، او اوس هم د مروتو قبایل مزدک مسجد ته وایي[۵۵] اسدي طوسي د فارسي پخوانی لغت لیکونکی وایي: "مزگت بپارسي مسجد باشد".[۵۶]

۷. افلخ لویک؟ د کرامات د دې حکایت په استناد یو لوی مسجد د غزني د بامیان په دروازه کښي و، چې (مسجد افلخ لویک) یې باله، او دا مسجد لومړۍ پلا د افلخ نیکه (خانان) جوړ کړی وو، او د لویک له کورنۍ څخه لومړۍ پلا دغه (خانان) مسلمان شوي و، خو دی بیرته مرتد سو، او تر ده وروسته بیا د ده لمسی (نبسه) افلخ دا مسجد د غزني د بامیان په دروازه کښي جوړ کړ، او دا ځای دمخه بتخانه وه.

دا افلخ لویک، ظاهراً هغه افلح دی، چې د ده ذکر دمخه ما د زین الاخبار گردېزي په حواله وکړ، مگر د گردېزي په خطي نسخه کښي دا نوم افلح بن محمد بن خاقان راغلی دی، چې کنیت یې ابومنصور و.[۵۷]

له دې څخه ښکاري: چې د دغه افلح (افلخ) پلار محمد پوره مسلمان سوی، او اسلامي نوم یې و، مگر د محمد پلار

(۵۵) د مروتو کسرونه، ص ۸۶ د پښتو اکاډمی طبع.
(۵۶) لغت فرس ۵۱ د تهران طبع.
(۵۷) زین الاخبار، ص ۶.

خاقان (چي په دې حکایت کښي خانانِ راغلي دي) او لا بت پرست وو، چي بیا مسلمان، او وروسته بیرته مرتد سو.

که څه هم گردېزي دغه ابو منصور افلح د لویکانو له کورنۍ څخه نه دی بللی، خو د کرامات روایت دا ښکاره کوي، چي دی هم لویک و.

اما د دې "لویک" نوم د گردېزي په نسخو کښي افلح، او د کرامات د ناقصي نسخې په املا (افلخ) دی، ښایي چي د گردیزي ضبط صحیح وي، ځکه چي افلخ نه په عربي نه په پښتو او نه په فارسي کومه معنا لري، او نه داسي نوم بل ځای لیدل سوی دی، ښایي چي د دې کورنۍ د لومړي پلا اسلام قبلولو په مناسبت د ده نوم افلح اینبوول سوی وي، چي د عربي له "فلاح" څخه ریښه لري، او هم گمان کیږي، چي دا مسجد د غزني د اسلامي زمانې لومړی مسجد و.

۸. بیحانه؟ دا کلمه دوه واره بیحانه او محانه لیکلې شوې ده، چي غالباً بتخانه ده، قرینه یې هم وروسته د "صنم" کلمه ده، چي گویا دلته دمخه یوه لویه بتخانه وه، او هلته یو لوی بت هم و، چي هغه یې هم "لویک" باله "صنم لویک".

دا نکته مه هېروئ، چي په دغو زمانو کښي شاهانو د معبودانو رنگ موندلی و، او د دوی مجسمې او بتونه به په بتخانو او معبدو کښي پراته وه، د بغلان په اورتون کښي هم د

شاهانو بتونه او مجسمې ولاړې وې، او د روزگان له کتیبې څخه هم ښکاري چي پاچا، الهی القاب لرله، او خلکو د تقدس په سترگه ورته کتل، نو ښایي چي دغه بت هم د لومړي "لویک" و، چي یو قسم معبود گڼل کېده، او چي مسلمانان غالب سوه، او خانان یا خاقان مجبوراً مسلمان سو، ده به د خپل سلف بت نه سو ماتولای، نو یې په سیمین تابوت کښي هلته ښخ کړ، چي هم د بت شکنو مسلمانانو له لاسه محفوظ پاته سي، او هم یې خاوري ونه خوري.

۹. وحویر لویک؟ د کرامات په خطي ناقصه نسخه کښي داسي لیکلي دي: خو زه گمان کوم چي دا کلمه به (وجویر) وي، چي ښایي دا لویک به هم د کابلشاهانو او رتبیلانو معاصر او د دوی له خپلوانو څخه و، د دغه "لویک" په نامه اوس هم یوه لویه سیمه د غزني جنوب غربي خواته پرته ده، چي اجرستان یې بولي او منهاج سراج جوزجاني "وجیر" او "وجیرستان" لیکلې ده، چي په غوري دوره کښي د غوري سلطنت یو مشهور ولایت و، (۵۸) په غزنوي دوره کښي هم یوځای د غزني له سیمو څخه "هجویر" و، چي د کشف المحجوب لیکوال او مشهور صوفي علي بن عثمان هجویري غزنوي (متوفی حدود ۴۹۵هـ) هم دغه ځای ته منسوب و، او په کتاب کښي ځان مکرراً هجویري

(۵۸) طبقات ناصري ۱ ص ۳۹۳، ۳۹۶، ۴۱۶، ۴۳۶ وغیره د حبیبي طبع، کوټه.

غزنوي بولي[۵۹] او د شهزاده دا راشکوه په قول هجویر د غزني له محلاتو څخه و.[۶۰]

نو (وجویر، هجویر، وجیر) د یوه اوسني اجرستان مختلفي املاوي دي چي دا ځای د وجویر لویک په نامه مشهور دی، او تراوسه هم سته، یا ښایي چي دغه نوم قدیم وي، او دغه لویک ورته منسوب دی.

۱۰. بر حدمت رسل وکابلساه؟ دا کلمات هم مسخه سوي دي او صحیح ډول یې داسي و "بر خدمت رتبیل وکابلشاه" یعني وجویر لویک دغه بتخانه د کابلشاه او رتبیل لپاره جوړه کړې وه.

رتبیل د هغو شاهانو عمومي لقب و، چي د دوی سلطنت د عربو د فتوحاتو د وختو په لومړۍ هجري پېړۍ کښي له زابله تر سیستانه رسېدی، او د سبکتگین تر عصره یې دوه نیم قرنه مسلسل په دغو سیمو کښي د اسلامي لښکرو سره جنگونه کول.

داسي ښکاري چي د رتبیلانو او زاولي شاهانو او کابلشاهانو په منځ کښي خپلوي او دوستي وه. څکه هغه وخت چي چیني سیاح هیون تسنگ زابلستان ته راغی، نو کابلشاه له

(۵۹) کشف المحجوب د لینن گراډ طبع.
(۶۰) سفینة الاولیا، ص ۵۶ د هند طبع.

ده سره تر زابلستانه ولاړ، او بیا بیرته د خپل مملکت سرحداتو ته وگرزېد.

لکه کننگهم چي حسابلي دی، هیون تسنگ له هنده بیرته د اټک او بنو او اپوکین (افغان) پر لار غزني ته په ۲۵جون ۶۴۳ع کال راورسېد[۶۱] چي د هجري سنې (۲۴هـ) کال دی، نو ښایي چي د غزني د لویکانو پاچهي هم د اسلامي هجري سنې په ابتدا کښي شروع سوې وه، چي د سبکتگین تر عصره (۳۶۵هـ) موجوده وه.

مگر د رتبیل کلمه مؤرخانو په ډول ډول رانقل کړې او د هر کتاب کاتب بیا هم پسې مسخه کړې ده: رتیل، رتپیل، رتبال، زنبیل، زنیل وغیره، چي د تاریخ سیستان او مجمل التواریخ محشي مرحوم ملک الشعراء بهار خراساني دغه کلمه د فارسي (زنده پیل) څخه جوړه شوې (زنتبیل یا زنبیل) شمېرلې ده.[۶۲]

مگر روارتي وایي: دا نوم د هندي "رنتهبیل" یا "رتن پال" تصحیف دی[۶۳] خو عربي مورخانو لکه بلاذري او یعقوبي او طبري او مسعودي دغه کلمه (رتبیل) ضبط کړې ده، چي د کلیمې اصلي شکل هم دغه دی، او جمع یې رتابله ده. لکه

(۶۱) د هند پخوانی جغرافیه ۱ تا ۲۶۶.
(۶۲) د تاریخ سیستان حواشي ص ۹۱ او د مجمل حواشي ص ۴۲۲.
(۶۳) پر افغانستان ځیني یادابښتونه، ص ۶۳.

"قياصره" نمارده، کياسره، فراعنه، تراکمه، افاغنه او نور حتى دا نوم په عربو کښې هم مشهور و، د عربي شاعر فرزدق چې د رتبيلانو معاصر و، د سليمان بن عبدالمالک په مدح کښې وايي:

وتراجع الطرداء اذوثقوا   بالامن من رتبيل والشحر[64]

د دغه بيت په استناد دا نوم يقيناً (رتبيل) و، نه بل څه، چې وروسته عربو دانوم د علم په ډول پر خپلو زامنو هم ايښود، مثلاً رتبيل بن صالح يو مشهور محدث و، چې د ده نوم زبيدي د قاموس په شرح کښې د "الرتبل" تر مادې لاندې راوړی دی[65] او علامه ذهبي له ده څخه ډېر احاديث رانقل کړي دي.[66]

له دغو رواياتو څخه ښکاري، چې د کلمې اصلي شکل هم (رتبيل) و نه بل څه[67] ځکه چې (زنتبيل) په لوړ بيت کښې نه ځائيږي، او د قصيدې وزن ورخرابوي، او که يې (زنبيل) فرض کړو، نو بيا د "الرتبل" په ماده کښې نه راځي، بلکې دغو لغويانو د زنبيل ماده جلا راوړې، او هلته يې زنبيل کوم علم يا لقب نه دی ښوولی.

(64) ديوان الفرزدق ص ۳۲۵، المعرب دجواليقي ص ۱۶۳.
(65) تاج العروس، د الرتبل ماده.
(66) مشتبه النسبه د علامه ذهبي.
(67) تفصيل يې وګورئ: د دکتور بلوڅ مقاله، سروش کراچي، جون ۱۹۵۸م.

ګمان کوم: چې د دغې کلمې اخرنی جز (بيل) به لکه راورتي چې وايي، د هغه "پال" سره نژدې وي، او (رتپيل) به وي، ځکه د قديمو نومو د اخر "پال" له پالل څخه دی، خو پالل او پيلل دواړه د پښتو په لهجو کښې سته، او (رتو) هم په هندي نومو او هم په اوستا کښې ليدل کيږي.

په ګاتها کښې د روحاني مشر او بزرګ مينوي په معنا و، او د زرتشت لپاره هم د صفت په ډول استعمال شوی، او پخپله زرتشت هم ردجهان بلل سوی دی[68] په فارسي کښې هم (رد) د هوښيار او خردمند په معنا و، فردوسي وايي:

بپوشيد درع سياوش رد
زره راګره پر کمر بند زد

او هم دغه کلمه ده، چې په سنسکريت کښې د ميني رب النوع او زهره ستوری او عشق او محبت ته وايي[69]

په پښتو کښې د دې کليمې ريښه په راتو کښې سته، چې د ښځې نوم دی، يعنې روحاني محبوبه، او مينوي معشوقه، او د نرو نوم راتګل همدغسې دی (رات = رت = روحاني مشر او محبوب) ګل هغه تاريخي کولا او کهول دی.

(68) فروردين يشت ۱۵۲ بند.
(69) د ډنکن فوربس هندي قاموس ص ۴۲۶.

معنا يې ده: د محبوب مشر له کهوله، خو ملايانو دا نومونه معرب کړي دي: راحتو؟ راحت گل؟

نو د دغه تاريخي لغوي تحليل په سيوري کښي (رتپيل) ډېر ښکلی پښتو نوم دی، يعني د عشق پالونکي، مينه ورمشر، يا د ميني د رب النوع پالونکی، او عربانو حق درلود، چي دا ښکلی ادبي نوم واخلي او پر خپلو زامنو يې کښيږدي.

١١. بسرش خانان؟ د کرامات حکايت د وجوير لويک زوی خانان بولي، او په ناقصه خطي نسخه کښي دا نوم خانان دی، خو د گردېزي د زين الاخبار په خطي دوو نسخو کښي چي اوس په لندن کښي دي، دا نوم لکه دمخه چي وويل سوه خاقان دی، په پښتو کښي د خاقان نوم نه دی رواج، مگر خانان ډېر دی، خاص بيا د رگون او راولسنان په ملاخيلو قبيلو کښي، ښايي چي کاتبانو خانان په گردېزي کښي خاقان کړی وي، چي يو مشهور نوم و.

په هر صورت خانان يا خاقان د "وجوير لويک" زوی و، چي لومړی پلا له دې کورنۍ څخه مسلمان سو، او د غزني د باميان د دروازې بتخانه يې مسجد کړ، او د لويک بت يې هلته ښخ کړ، خو دی بيرته مرتد سو، په دې جمله کښي (بسرش) د فارسي (پسرش) دی.

١٢. کابلان ساه؟ چي صحيح يې کابلان شاه دی، او دا د هغه کابلشاه يو بل شکل دی، چي کله کله په ځينې تاريخي کتابو کښي هم دغه شکل راغلی دی، مثلاً ابن خرداد به د شاهانو په سلسله کښي "کابلان شاه" هم ياد وي[٧٠]

١٣. خجل؟ د کرامات په ناقصه خطي نسخه کښي دغسي ليکلي دي، او داسي ښکاري، چي دا له کابلشاهانو څخه د يوه نوم و، دا نوم د تامل وړ دی، چي اصل يې څه و؟ زه داسي گمان کوم، چي دا نوم (خنچل) و، ځکه چي پخوانو مؤرخانو هم دا نوم راوړی دی: احمد بن واضح يعقوبي (متوفي ٢٩٢هـ) ليکي، چي المهدي خليفه په (١٦٣ه) کال ځينو شاهانو ته سفيران واستول، او دوی يې خپل اطاعت ته راوغوښته، چي اکثرو يې د المهدي اطاعت ومانه. يو له دغو شاهانو څخه ملک کابلشاه و، چي دی يې "حنخل" باله.[٧١]

دا کابلشاه چي د (١٦٣ه) په حدود کښي ژوندی و، د يعقوبي په تاريخ کښي د ده نوم (حنحل) دی، چي د کرامات په نسخه کښي (خجل) ليکلی، او دواړه سره ليري نه دي، او داسي ښکاري، چي کاتبانو تصرف پکښي کړی دی.

[٧٠] المسالک الممالک، د ابن خرداذ به، ص ١٧٠.
[٧١] تاريخ اليعقوبي ٣ تا ١٣١ د نجف طبع ١٣٥٨ه.

لومړی توری په کرامات کښي (خ) او دوهم په یعقوبي کښي (ن) او دریم (ج) او اخرنی په دواړو کښي لام دی، نو له دې څخه (خجل) جوړېدای سي، چي زما په تخمین به دا کلمه اصلاً (خنچل) وي، ځکه چي په عربي او فارسي قدیمو نسخو کښي د (ج او چ) فرق په رسم الخط کښي نه و.

که دا نوم تجزیه کو، داسي به سي: خن چل، خن د خان مخفف دی، لکه په پښتو کلمه ختنما کښي، دا نوم په کاکړو کښي تر اوسه سته، خان + تما یعني د خان له تومني او پښته څخه، تما پخوانی کلمه ده، چي په اوستا کښي هم وه، لکه گئوتما (د گئو له تومني = بودا)[۷۲] او مرتم = مردم (مر - تما) یعني د مړو له تومني، چي په اوستا کښي هم (مرته) یعني مردنی و[۷۳] یا سپیین تما چي د زردشت د کورنۍ نوم و.[۷۴]

دغسي نور ډېر کلمات سته چي په اخر کښي تما (تومنه، خته، کورنۍ) راغلي ده، نو ختنما هم د خان تومني او د خان له ختې او متکبر او مغرور او اصیل په معنا دی، د پښتو خانگل (خان + کهول) هم کټ مټ دغسي نوم دی.

پر دغه اساس د خنچل لومړی ټوټه هم (خن) د خان مخفف دی، لکه چي ځني پښتانه خانمړي هم خنمړي او خانگل

(۷۲) د دکتور جولیوس کتاب بودا د ۱۹۰۵م طبع.
(۷۳) یشها ۲ تا ۴۲.
(۷۴) یسنا ۱۹.

هم خنگل بولي.

دوهمه ټوټه یې (چل) ده، چي په پښتو طرز، سلوک، رفتار ته وایي، ملا میران کندهاري شاعر ویلي و:

نه په "چل"دعشق پوهیږي نه یې زده دی
لغوړن مج دی بونیړي رقیب

نو "خنچل" یعني د لوړو عالي او خاني سلوک خاوند، چي داسي سړی حتماً باید پښتون او پښتو ژبی وي.

۱۴. بلسان خلجیه که لویک گفت: دا لویک نه دی معلوم چي نوم یې څه و؟ خو داسي ښکاري چي خنچل کابلشاه، دا بیت د "لویک" له خولې رالېږلی دی، او ښایي چي دغه "لویکٔ" له خنچل سره په کابل کښي و. ځکه چي د دې دوو کورنیو خپلوي په تاریخي روایانو کښي دمخه ثابته سوه، نو ممکنه ده، چي دا "لویک" هم د خنچل خپل وي.

اما دلته د غور خبره دا ده: چي "لسان خلجیه" کومه ژبه وه؟ زما سره ډېر تاریخي او ژبني دلایل سته چي خلجي دغه اوسنی غلجي دی، چي له قدیمه د غزني په غرو او رغو کښي اوسي، او د زاولستان پخواني خلک دي، دلته به زه په لنډه یوځو دلیله راوړم چي دا خبره لږ څه ښکاره سي:

خلجي او غلجي یا غلزي په اصل کښي (غرزي =

کوهزاد)[۷۵] یعني د غرو خلک، چي دا کلمه په غرج، غرچه، او غلچه او نورو ډیرو تاریخي کلماتو کښي سته، او کله (غ) په (خ) هم اوړي، او غلجي، خلجي سي.

د هند "خلجیان" چي په پېړیو یې هلته سلطنت کړی دی، دغه پښتانه غلجیان وو، د دوی په نوم ډېر ځایونه هم سته. لکه: خلج (په روزګان کښي) خلج (د هلمند د ناوي)[۷۶] خلج (د غزني) چي یاقوت هم په معجم البلدان (۲ تا ۳۸۱) کښي خلج غزني ته نژدې د زابلستان له سیمو څخه ښودلی دی.

د قبایلو او ځایو په نوموکښي کله (خ) په (غ) اوړي لکه خرخیز - قرغیز او دغور اوسنی ساغر، چي منهاج سراج ساخر ضبط کړی دی، او اصلاً "سورغر" و.[۷۷]

دا خبره چي خلجیان د چنګېزخان د زوم خالج خان له نسله دي، او محمدقاسم فرشته د نظام الدین احمد بخشي هروي له طبقات اکبري رانقل کړې ده[۷۸] تاریخي صحت نه لري، ځکه دا نا ممکنه ده چي پس له (۶۲۰هـ) د چنګېزخان له

---

[۷۵] د شاهنامې په ملحقاتو کښي د کک کوهزاد حال سته، چي د دغو افغانانو مشر و، او دوی د زابل د سیمو په غرو کښي پراته وو، دغه کوهزاد کټ مټ د (غرزي) فارسي ترجمه ده. (د شهنامې ملحقات ج۵، ص ۳۳)

[۷۶] دا خلج، اصطخري هم د هلمند په ښارو کښي یاد کړی دی (اصطخري، ص ۲۴۵)

[۷۷] طبقات ناصري ۱ تا ۳۸۷ د حبیبي طبع، کوټه.

[۷۸] تاریخ فرشته ۱ تا ۸۸.

عصره بیا تر اوسه په (۶۰۰) کاله کښي د یوه سړي له نسله په میلیونونو خلک او قبایل پیدا سي.

خلجیان یا غلجیان خو دري قرنه تر چنګېز دمخه په دغو ځایو کښي ساکن وو، او ډېر شهرت یې لاره، د حدودالعالم مؤلف په (۳۷۲هـ) کښي وایي: "د غزني په اطرافو کښي خلج، ترکان (دا کلمه غلطه چاپ شوې ده خلخ) پراته دي. او تر بست او ګوزګان او بلخ او تخارستانه پونده دي، او ورشوي او د څرځایونه او ډېر پسونه لري".[۷۹]

تر ده دمخه بل اسلامي جغرافیاوال ابن خرداذبه (۲۳۰-۲۳۴) هم د خلجیه نوم اخلي، او وایي چي خرلخ تورکان طراز ته نژدې د ژمي هستوګني لري، او هم دوی ته نژدې د خلج (خلجیه) د ژمي ورشوي دي.[۸۰]

ابراهیم بن محمد اصطخري (۳۴۰هـ) وایي:

"خلج یوه ډله تورکان وو، چي خورا پخوا د هند او سیستان تر مینځ د غور شاته راغله، پسونه یې لرل، کالي او ژبه او کړه وړه یې لکه د تورکانو داسي وو"[۸۱]

ځیني مستشرقان په دې عقیده دي، چي دغه غلجي د هفتالیو بقایا دي، مارکوارټ وایي: "خلج یا خولچ د هفتالیو

---

[۷۹] حدودالعالم، ص ۶۴ د تهران طبع.

[۸۰] ابن خرداد به، ص ۲۸.

[۸۱] اصطخري، ص ۲۴۵.

قبائیلو پاتي برخي دي، چي په شامي کتابو کښي په (۵۵۴م) راغلي"[۸۲] او بیا په (۵۶۹ع) کال سفیر ریمرچوس Khwlas دغه کلمه خو لیر راوړي ده. او دا نظریه موږ کټ مټ د محمد بن احمد خوارزمي په کتاب کښي (۳۷۰هـ) هم وینو، دی وایي: خلج او کبجیه[۸۳] تورکان (دا کلمه غلطه کنجینه چاپ شوي ده) د هیاطله له پاتیشونکو څخه دی، چي په تخارستان کښي دشان او شوکت خاوندان وو.[۸۴]

دا خلجیان له افغانانو سره یوځای مؤرخانو یاد کړي دي. او داسي ښکاري چي دوی ډېر سره نژدې او یو قام وو. ابو نصر محمد بن عبدالجبار عتبي (۴۱۵هـ) د سبکتګین په فتوحاتو کښي لیکي: "افغانیه او خلج ده ته ایل او په زور یې په خدمت کښي داخل کړه سوه"[۸۵] چي ابن اثیر هم کټ مټ دغه روایت راوړی دی.[۸۶]

[۸۲] ایرانشهر، تر ۲۵۱ وروسته.
[۸۳] دا د بیهقي کیچي او د منهاج سراج. کوچي. او د عربو قفص، او د شاهنامې د ملحقاتو کوچ، او د ارمني مؤرخ موسس کلن کتوتس: کمچک هفتالیت، او اوسني کوچي دی.
[۸۴] مفاتیح العلوم، ص ۷۲
[۸۵] تاریخ یمیني، ص ۲۶.
[۸۶] الکامل، ۸ تا ۳۴۸.

مینارسکی په صراحت سره وایي: دغه خلج تورکان او د اوسنیو غلجو افغانانو اسلاف وو، او بارتولد او هیګ هم په اسلامي انسائیکلو پیډیا کښي دغسي ویلي دي.[۸۷]

دا خبره یقین ته نژدې ده: چي خلجي یا غلجي او ابدالي به له پخوانو هفتالیانو او زابلي پاچهانو سره نژدېوالی لري، ځکه چي دغه هفتالیان (هیاطله) هم په دغه زابلستان کښي چي اوس هم غلجي او ابدالي اوسي، پاچهان وو، او پر سکو، چي د دې پاچهانو شکلونه کښل سوي دي، هم کټ مټ د دغو اوسني پښتنو کړه وړه ته ورته دي، جګي پزي، غټي سترګي، ګڼ وښتان، قوي بدنونه یې عیناً د پښتنو دي، او لکه میسن چي لیکي: د نورستان پخوانو کافرانو مطلق پښتانه پخپله ژبه اودل Odal بلل، چي دا کلمه هغه هفتل (ابدالي) ده (د میسن سفرنامه، صفحه ۸ جلد ۱ طبع لندن ۱۸۴۲ع) احمدشاه ابدالي وایي:

تول یو دي که غلجي دي که اودلي
ښه هغه چي آئینه د زړه صفا ده

نو خلج یا غلجي د هغو تورکانو او غزانو له نسله نه دي، کوم چي په غزنوي دوره کښي او بیا د سلجوقیانو په زمانو کښي خراسان ته راغلي وو، بلکې تر اسلام دمخه چي کوم

[۸۷] د مینارسکي حواشي پر حدود العالم، ص ۳۴۸ د اکسفورډ طبع.

هفتالي اريائي اقوام په تخارستان او زابلستان کښي وو، زموږ غلجيان به دهغو سره خپلوي لري، او د دې غلجو حملې پر هند د هفتاليو سره شروع سوي، او تر (۸۰۰هـ) پوري دوام لري، چي د دوی غټې شاهنشاهۍ هم په هند کښي وې، او اسلام يې تر بنګاله خپور کړی و، او د دوی له نومو سره د (خان) لقب هم د (هون) د کليمې اوښتی شکل دی، ځکه چي (هـ) په (خ) اوړي لکه قديم هوارزم، اوسنی خوارزم، د تورکو هانم او زموږ خانم.

د دې خبري لپاره هم موږ تاريخ سندونه لرو: مثلاً د تورکو معروف لغوي محمود کاشغري (۴۶۶هـ) ليکي:

"غزان ۲۴ قبيلې دي، مګر د "خلجيانو" دوې قبيلې په دوی کښي ځانونه نه شميري او بيلي دي".[۸۸]

همدغه مؤرخ د تورکانو په قبايلو کښي د "خلج" يا خلجيانو ذکر کورټ نه کوی، او ځکه چي دی پخپله تورک او په ژبه او عنعناتو يې پوه و، نو د ده قول په دې بابت کښي مستند او قديمتر دی.

محمد بن نجيب بکران (د ۶۰۰هـ حدود) داسي ليکي:

"خلج قومی ازترکان از حدود خلج بحدود زابلستان افتادند ودر نواحی غزنين صحرا يست آنجا مقام کردند، پس بسبب گرمی هوا، لون ايشان متغير گشت وبسياهی مايل شد

(۸۸) ديوان لغات الترک ۳ تا ۳۰۷.

وزبان نيز تغير پزيرفت ولغتی ديگر گشت، وخلج را مردمان به تصحيف خلج خوانند".[۸۹]

له دې څخه ښه ښکاري، چي دغه خلجيان له تورکي قبايلو څخه په دغه وخت کښي بېل وو، او د خلخ او خلج تر مينځ التباس او تصحيف موجود و، منهاج سراج هم طبقات ناصري کښي د خپل عهد ډېر ملوک په هند کښي ښيي خو هغه چي تورکان دي، هغه ترک بولي، او هغه چي خلجيان دي، خلجي يې بولي، چي د غور له ګرمسيره هلته تللي او پادشاهۍ يې جوړي کړي وې، لکه ملک خان خلج، محمد بختيار خلجی، محمد شيران خلجی، علي مردان خلجی، حسام الدين عوض حسين خلجی، عياث الدين خلجی[۹۰] او ډير نور خلجي مشاهير چي له ترکانو بېل وو، حتی ضياء برنی د هند مؤرخ (د ۷۵۸هـ حدود) پخپل تاريخ فېروز شاهي کښي يو خاص فصل لري، چي بايد شاهي د ترکانو وي، خو هغه وخت چي ملک جلال الدين خلجی د دهلي پر تخت کښېنوست، نو دی ليکي: چي خلک ډېر متاثر وو. چي څنګه يو خلجي د ترکانو پر تخت کښېنستلای سي؟ دلته داسي ليکي:

"ملک خلجيان شهريان را بغايت دشوار نمود".[۹۱]

(۸۹) جهان نامه، ورق ۱۷ خطي. د مينارسکي په حواله.
(۹۰) طبقات ناصري ۱ تا ۴۹۵ وروسته، د حبيبي طبع، کوټه.
(۹۱) تاريخ فيروز شاهي، ص ۱۷۳ د کلکتې طبع.

له دغي خبري څخه هم دا ښکاري: چي خلجيان، تورکان نه وو، که نه وي نو ولي به خلکو د تورکانو د تخت و تاج پر ضياع افسوس کاوه[92] بلکه دغه خلجيان چي په هند کښي د مدنيت او سلطنت يو ښکلی اثر پر ايښی دی، په اصل او نسب د افغانستان له غلجيانو څخه وو.[93]

بارتولډ وايي:

"لــه څلــورمي هجــري پېــړۍ څخــه مــوږ خلجيــان د افغانستان په جنوب کښي د سيستان او د هند تر منځ وينو، او دوی د هغو ترکانو پښتانه شوي بقايا دي، چي د اصطخري په قـول پـه قـديمو زمـانو کښـي دلتـه راغلي وو، او دغـه اوسـني پښتانـه غلجـي چي د ترنـک او ارغنداو پـه لـوړه وادي کښـي اوسي، هم له دغه نسله دي".[94]

نو دغه تورکان چي په قديمو زمانو کښي زابل ته راغلي وو، هغه هفتاليان (هياطله، هون) وو، چي يو نيم زرکالـه دمخه له پښتنو سره ګډ، او دلتـه د پښتنو د اکثريت پـه سبب بالکل پښتانه سوي وو، او کوم وخت چي دوی په هند کښي سلطنتونه جوړ کړل، بالکل پښتانـه وو، او پښتنو دغـه خپـل خلجي ګڼل،

[92] خلجيان تورکان نه وو، د دې تفصيل وګورئ د هند د تاريخ د کانګرس رويداد ۱۹۳۹م.

[93] تذکره بهادران اسلام ۲ تا ۳۳۱.

[94] اسلامي انسائيکلو پيډيا، ۳ تا ۸۷۶.

مثلاً: خوشحال خان ختک، سلطان جلال الدين خلجي (۶۸۹-۶۹۵هـ) په صراحت سره غلجی ګڼي او وايي:

بيا سلطان جلال الدين پر سرير کښناست
چي په اصل کښي غلجـی د ولايـت و[95]

لـه دغـو ټولـو تـاريخي اسـنادو څخـه دا ثابتيـږي، چـي خلجيـان پښتانـه وو، او دغـه اوسـنی د غزنـي دغـرو او رغـو غلجيان دي، چي د جهان نامي د مؤلف په قول يې ژبه هم ببله وه، او هغه نو دغه پښتو ده، چي تراوسه هم د ټولو غلجو ژبه ده، او د کرامات په دغه حکايت کښي هم "لسان خلجيه" بلله شوې ده، او د دغه "لويک" ژبه هم پښتو وه، ځکه چي دغه بيت پښتو دی، او وروسته به يې ولولئ:

۱۵. هندوان ساه؟ دا کلمه هندوان شاه ده، په پهلوي او قديم فارسـي ادب کښـي هنـدوان، هنـد تـه ويـل کېـده[96] د شاهنامې[97] په ملحقاتو کښي چي د زابلي افغانانو او د دوی د مشـر کـک کـوهزاد قصـه راغلې ده، داسـي وايي:

[95] د خوشحال خان ختک کليات ص ۶۶۹، د حبيبي طبع، کندهار.

[96] سبک شناسي ۲ تا ۲۷ د تهران طبع.

[97] دا ملحقات د فردوسي نه دي، بلکه کوم بل شاعر پس له (۶۰۰هـ) په شاهنامې پوري نښلولي دي. خو قصې يې بالکل له تاريخي اصالته خالي نه ښکاري.

که نزدیک زابل بسه روزه راه	یکی کوه بد سر کشیده بماه
بیکسوی او دشت خرگاه بود	دگردشت زی هندوان راه بود
نسته دران دشت بسیار کوچ	زافغان ولاچین وکرد وبلوچ [۹۸]

دلته مقصد دغه د ارگون او وازي خوا لوی دښت دی، چي د هند خوا ته د گومل او کورم له درو څخه لاري وې، او کوچ هم هغه کېچي او کبجینه دی، چي تراوسه هم غلجیان کوچي بلل کیږي، او دوی کیږدۍ (خرگاه) له دغه دښته د اباسین غاړو ته په ژمي کوچ کوي.

ابو منصور موفق بن علی هروی (د ۳۶۰ هـ حدود) وایي:

"وآن دیگر داروها کی به هندوان موجود است، ازاین دیگر اقلیمها نیابند"[۹۹]

نو هندوان شاه، د هندوستان شاه و.

۱۶. نیسه؟ دا کلمه نبسه ده، چي اوس یې په فارسي نواسه او په پښتو لمسی، نمسی، نوسی بولي، بیهقي د دغي کلمې مفرد نبسه او جمع یې نبسگان راوړي[۱۰۰] د یوه زاړه فارسي تفسیر په خطي نسخه کښي چي په کیمبرج کښي سته، هم نبسه راغلې ده "و اورا فرزند دا دیم ونبسه برسر" (ورق ۳۴ب) فخر مدبر مبارکشاه لیکي:

[۹۸] د شاهنامې ملحقات، ج۵ ص ۳۳، د تهران طبع.

[۹۹] الابنیه عن حقایق الادویه، ص ۱ (خطي).

[۱۰۰] تاریخ بیهقي، ص ۲۲۱ تا ۶۷۳ د تهران طبع.

"سند نبال نبسه شاه کابل از پایان هندوستان باز آمده بود".[۱۰۱]

امیر خسرو وایي: صفت ذات او همین نه بس است، که رسول خدای رانبس است.

ځکه چي افلح د گردیزي په قول، د خاقان (خانان) لمسی و، نو دا لکمه حتماً نبسه ده، او د اصل (نیسه) معنی نه لري، او د بیهقي له استعماله هم ښکاري، چي په غزني کښي مروجه وه.

۱۷. بشاني بنست؟ دا جمله غالباً داسي ده: بشاهي بنشست، یعني پر شاهي کښېنوست، او شاهي په پهلوي او لومړنی فارسي کښي د سلطنت او مملکت په معنا هم و.[۱۰۲]

وروستني کلمات داسي دي: بتخانه لویک برکند و مزگت بکرد، یعني د لویک بتخانه یې ورانه کړه، او پر ځای یې مسجد جوړ کړ.

۱۸. سلطان سخي سرور: دا سړی د هند او پنجاب په سیمو کښي ډېر شهرت لري، او د مشهورو اولیاؤ په ډله کښي شمیرل کیږي، مفتي غلام سرور لاهوري لیکي: د ده نوم سید احمد او مشهور په سخي سرورسلطان و، د ملتان له ولیانو څخه دی،

[۱۰۱] آداب الحرب والشجاعه، ص ۲۸ د لاهور طبع.

[۱۰۲] سبک شناسي ۱ تا ۴۲۹.

چي خلک یې "لکهـ داتا" بولي، او نسب یې حضرت علي (کرم الله وجه) ته رسیږي، د پلار نوم یې سید زین العابدین و، چي د ملتان په کرسی کوټ کښي ساکن و، او د عایشي کهوکهري سره یې واده وکړ، او سید احمد او عبدالغني دوه زامن ځني پیدا سوه، دغه سید احمد په بغداد کښي د حضرت عبدالقادر جیلاني(رح) او شهاب الدین سهروردي(رح) حضور ته ورسید، او بیا یې په لاهور کښي له محمد اسحاق لاهوري څخه علوم ولوستل، وروسته مفتي لاهوري د ده کرامات شمیري، او د شهادت تاریخ یې د شاه کوټ د غره سره سره چي اوس یې مزار هم هلته دی په (۵۷۷هـ) کښي.[۱۰۳]

دا سید احمد د خپل روحاني سطوت او شکوه له رویه په "سلطان" مشهور سوی و، دی پسله شیخ علي هجویري د هند په خاوره کښي د اسلام خورا لوی مبلغ دی، حتی چي د هندوانو قبایل په جالندهر کښي خپل ځانونه تر اوسه هم "سلطاني" او ده ته منسوب بولي[۱۰۴] او په عیسوي پنځلسم او شپاړسم قرن کښي دغه سلطاني فرقه ډېره مشهور وه. او د پنجاب جاټ ټول سلطاني وو، چي دوی به د فروري په منځ کښي د سخي سرور زیارت له، ډېره غازیخان ته راتله، خو د سکهانو د حکومت په وختو کښي دیوان ساون مل د ملتان حاکم دوی منع کړل، تر

(۱۰۳) خزینة الاصفیا ۲ تا ۲۴۸.

(۱۰۴) د جالندهر گزتیر، ص ۱۲۱.

نولسمي پېړۍ پوري چي د لودهیانې او جالندهر گزتیر لیکل کېدی، دغه سلطاني هنوز موجود وو.[۱۰۵]

دا سخي سرور چي د حضرت عبدالقادرجیلاني رحمه الله علیه (۴۷۰ - ۵۶۱هـ) او د شیخ شهاب الدین سهروردي (۵۳۹ – ۶۳۲هـ) معاصر بلل سوی دی، په هغو سیمو کښي چي دخراسان د خلکو د تګ او راتګ لاري وې، یعني په ملتان او ډېره غازیخان کښي اوسېد، نو ځکه پښتانه هم د ده مریدان وو، او ښایي چي دی پخپله هم د لوست لپاره، غزني ته راغلی وي، ځکه چي دغه وخت د غزنویانو دوره وه، او غزني د علم ثقافت او تصوف مرکز و.

د کرامات د دغي ناقصي نسخې څخه ښکاري، چي دغه کتاب خاص د ده پر کراماتو لیکلي سوي و، او ټول حکایات یې هم د ده په خوارقو اړه لري، چي یو مثال یې دغه موجود حکایت، او د غزني په مسجد کښي د "لویك" د بت کشف کول او له مځکي څخه را ایستل دي.

۱۹. باین مزلت؟ دا کلمه هم یقیناً مزګت ده، مزلت معني نه لري.

۲۰. کشف سدس؟ دا کلمه شدش ده، یعني ده ته کشف سوه.

۲۱. درتالوت؟ صحیح ډول په اوسنۍ املا ولولئ:

(۱۰۵) آب کوثر، ص ۹۱.

۲۲. از شهر غزنه پرجاست؟ برجاست دلته معني نه ورکوي، دا کلمه برخاست ده، اوس دا حکایت په صحیح ډول په اوسنی املا ولولئ:

"ابوحامدالزاولي را درتاریخ غزنه، از حسن صغاني روایت است: که در بلده غزنه بر درب بامیان مسجد یست عظیم، که آنرا مزگت افلخ (افلح؟) لویک خواندندی، و این بتخانه عظیم بود، که وجویر لویک، برخدمت رتبیل وکابلشاه کرده بود.

چون پسرش خانان (خاقان) به مسلمی آمد، صنم لویک را نیارست شکستن، وانرا دران مزگت بزمین اندر کرد، وبتابوت سیمینه درنهاد.

کابلان شاه خنچل، این بیت فرستاد بلسان خلجیه، که لویک گفت:[۱۰۶]

خانان (خاقان؟) باز هندوان شاه شد، و چون نبسه او افلخ (افلح؟) بشاهي بنشست، بتخانه لویک برکند و مزگت بکرد. چنین روایت کنند:

چون سلطان سخي سرور، باین مزگت شد گفت: بوی صنم شنوم، نیک دید و کشف شدش، زمین برکافت و صنم لویک برکشید درتابوت سیمینه نهاده، انرا بشکست وسیم را (به) بنای

[۱۰۶] د دې بیت صحیحه املا او معاني به وروسته راشي.

مسجد داد، وبکرامت آن ولی الله، بوی کفر وهندوئی از شهر غزنه برخاست. (ورق ۱۵ خطي)

د خلجي ژبي پښتو بیت

اوس به دغه د "لسان خلجیه" د بیت الفاظو ته ځیر شو، ګمان کوم چي دا پښتو دي داسي:

په زمي کزنه ښخید لویک لویانو بویله لویا
کښه تور به براغلوم (بلوم؟) مملـه تیزیو په ملا

د دې بیت هره مصرعي پنځلس هجاوي لري.

۱	۲	۳	۴	۵	٦	۷	۸	۹	۱۰	۱۱	۱۲	۱۳	۱۴	۱۵
په	زمي	گز	نه	ښه	خید	لو	یک	لو	یا	نو	بو	یله	لو	یا
کښه	تور	به	برا	غل	وم	به	لوم؟	مم	له	تی	ز	یو	په	ملا

په اوسنی املا داسي کیږي:

په زمي غزنه ښخید لویک لویانو بایله لویا
کښه تور به براغلوم (بلوم؟) مملـه تازیو په ملا

د کلماتو تحلیل:

۱. زمي: دغه اوسنی مځکه او د فارسي زمین ده، دا کلمه عیناً په فارسي پخواني ادب کښي په دغه شکل سته، فخرالدین ګرګاني (۴۴۶هـ) وایي:

چو این مایه نبودی رستنی را
نبودی جانور روی "زمی"را[107]

نظامي وايي:

اساسیکه د آسمان و"زمی"است
باندازه قدرت آدمی است

اسدي طوسي (متوفي ۴۶۵هـ) وايي:

زمین جای آرام هر آدمی است
همان خانه کردگار "زمی" است[108]

په اوستا کښې زم (مځکه) او په پهلوی زمیك د اسمان په مقابل کښې و[109] او زمیاد د مځکې او ودانۍ پربنته وه[110] داسي ښکاري چي زمی پخوا په پښتو کښې هم وه، چي وروسته زمکه یا مځکه د پهلوی، زمیك، ته نژدې ښني جوړه سوه.

۲. گزنه: په اصل کښې (گزن) ده، چي د گزنه = غزنه ناقصه املا ده دا کلمه په سغدي ژبه (گزنك) او د معاني په

(107) ویس و رامین ۳.
(108) فرهنگ دهخدا، ص ۶۶.
(109) یشتها ۸، ۱۳، ۹۵
(110) مزد یسنا و ادب فارسي، ص ۴۳۲.

کتابو کښې گزن او معنا يې خزانه ده[111] او په سنسکریت کښې کجن یا جگن وه، چي عربو هم دغه کلمه معربه کړه، ابو منصور موهوب بن احمد بن محمد الخضر جوالیقی (۴۶۵ تا ۵۴۰هـ) لیکي: الکنز: فارسی معرب و اسمه بالعربیه مفتح،[112] نو د عربي کنز د فارسی گنج معرب شکل دی[113] چي قدیم شکل يې گزنه = گنزه = غزنه و.

په فارسي کښې مرغوزن یا مرغزن (گورستان) ته وايي، او دغه قدیمه ریښه لري (مر + غزن = خزانه مردگان = گورستان) چي دا کلمه په هراتي فارسي کښې وه،[114] امامي هروي وايي:

آن جهانداری که گشت اندر نبرد
مرغزار از زخم تیرش، مرغزن

منو چهری وايي:

وقت صلحش کس نداند "مرغزن"
از مرغزاز وقت خشمش کس نداند

(111) سلطنت غزنویان ۳۵۷ د پروفیسر بن ونیست په حواله.
(112) المعرب من الکلام الاعجمي، طبع دارالکتب المصریه ۱۳۶۱هـ.
(113) سواء السبیل الی معرفته المعرب والدخیل، طبع لاهور ۱۹۰۳هـ.
(114) طبقات الصوفیه، ص ۲۱۳ خطي.

مرغزار از مرغزن،[۱۱۵] نوګزن = غزن: مجمع او مخزن ته وايي، چي د غزنه قديم نوم ګزنه په پښتو کښي و، او دا يې ځکه ګزنه باله، چي په دې کوټ کښي به تل د شاهانو خزانې محفوظي وې، او غزنه د ګزنه د کليمې وروستنی لغوي تحويل دی.

۳. سحيد لويك؟ دا کلمه هم د "لويك" بت د ښخولو او مځکي کينلو (کافت) په قرينه، چي په دې حکايت کښي ذکر شوی دی، د پښتو (ښخيد) ده، له ښخ او ښخول څخه چي د مفرد غايب صيغه ښکاري، او اوس مورږ وايو (ښخ سو) ګمان کوم چي د (ښخيدل) مصدر پخوا پخپله مستقيم مشتقات درلوده، او (ښخ کيدل) د ژبي د وروستني فتور نخښه ده - او د صيغې اخير (يد) د فارسي له هروي لهجې سره ډېر نزدې دی. چي پخوا د مفرد غايب لپاره راتئ: مثلاً وی نان خورديد (وی نان خورد)احمد استاد محمود ايد (احمد استاد محمود است).

نو ښخيدلويك هم دغه معنا لري: ښخ سو لويك، د خواجه عبدالله انصاري په طبقات الصوفيه کښي چي په هروي لهجه دی، ډېر داسي مفرد غايب صيغې سته[۱۱۶]

[۱۱۵] ديوان منوچهري، ص۶۶.
[۱۱۶] د طبقات الصوفيه فرهنګ د حبيبي ليک.

۴. لوی انو: په اوسني املاً (لويانو) ده، له دې څخه هم ښکاري، چي د (لويك) د کلمي ريښه هم (لوي) وه، او پښتنو دوی (لويان) هم بلل، دا کلمه اوس هم سته، مثلاً: د کلي مشران او لويان سره راغونډ شول.

کريم داد وايي:

پر غريبو چي تېری کا
لوی د نشي هسي لوی

۵. بويلا: دا هم د اوسني (بايله) قديم تلفظ دی. بايلل او بويلل (باختن) په يوه معنی دي، تر اوسه د غرو پښتانه (بويلا) وايي يعني (باخت)، او دا د پښتو د لهجو اختلاف دی، چي د ږغېږو توريو Vowels په ويلو کښي لري، او لکه چي ما دمخه وويل: په قديمو نښانو کښي د مسيدو او وزيرو او اپريدو د لهجو او ادا ډېر اثار ښکاري، بويلا (بايلووله، بايلو، بايله) ماضي صيغه ده، چي په فارسي (باخت) ورته وايي.

۶. لويا: اوسنی لوی، د هغه لوی له ريښې څخه پر قديم ډول اسم حالت دی، پخوا داسي کلمات ډېر وو، خو اوس لږ دي، مثلاً اوس مورږ خندا، ژړا، رڼا، نڅا وايو، خو ځغلا، شنړا، ځلا، زرغا، زلما، ښکلا، ملا نه وايو، حال دا چي دغسي ډېر کلمات په پخوانی پښتو کښي

وو، او په پخوانو اشعارو کښي مستعمل دي[۱۱۷] وګورئ په لومړی مصرعی کښي لویان، لویا دواړه له یوې ریښي دي، او دا ثابتوي، چي د (لویك) لقب هم له دغي ریښي څخه راوتلی دی.

۷. کسه تر؟ دا کلمه کشا تر = کښه تور وه، لومړی توته یې کښه له کښل څخه ده، او دوهمه کلمه (توره) ده، چي په ترکیب کښي (ه) حذفیږي، لکه تورن، توریالی.

د توري کلمه په قدیمو نومو کښي خورا ټینګه ریښه لري، لکه دمخه ذکر شوي (تورامانا = تورمن) او تروجن پال (تورجن پالونکی) او کشتریه چي په سنسکریت او زړه پارسو او سغدي او اوستا کښي عموماً د پاچا او حکمران او جنګي او توریالي په معنا وه، او د شاه، شار، کشور کلیمې هم له دغي څخه راوتلي دي او د پیر روښان په خیرالبیان کښي (تورکښ) راغلې ده.[۱۱۸]

سر الکسندر برنس Burnes تر ۱۸۳۶ع کال دمخه د اباسین په هند (پخواني ویهند) کښي پر سنګ مرمر یوه سنسکریت کتیبه موندلې وه، چي یو غوښي خوړونکی قوم تورکښ Turshcas پر دې سیمه مسلط و.

[۱۱۷] پټه خزانه، ص ۲۳۴-۲۳۹.

[۱۱۸] شرح یې وګورئ: د پښتو ادبیاتو تاریخ ۱-۶۵ د حبیبي لیک

دا لیك یوه برهمن "سري تلکه" Seri Tillaka کښلی دی[۱۱۹] او داسي ښکاري چي دا غوښي خوړونکي تورکښان هغه هفتالیان (هونان) وو، او دوی یې د دلاورۍ او توریالي توب په سبب تورکښ = کښه تور = کشتریه بلله، چي په دې پښتو بیت کښي کټ مټ دغه کلمه راغلې ده، او کشتریه او کښن تور یا تورکښ د لښکري او عسکر په معنا له قدیمه په پښتو ادب کښي موجود وو.

۸. ببراغلوم: دا کلمه غالباً (به براغلوم) ده، چي د بیت د هجايي وزن په تجزیه کښي (برا - غل - وم) ویله کیږي، او باید مصدر یې براغلول وي، یا براغلل وي، له موقع داسي ښکاري چي براغلول به د فارسي له (آغال، براغلل، براغلیدن) سره یوه لري، اسدی طوسي لیکي:

آغال چنان باشد که کسی را بر کسی طیره کنند تا تند شود، آن فعل را آغالش خوانند، وسگ را که بر مدم جهانند، بر آغلیدن گویند، فرالاوي گفت:

[۱۱۹] د دې کتیبې انګریزي ترجمه وګورئ: کابل د لندن طبع ۱۸۴۲م ص ۱۲۰-۱۲۱ چي اصلي ډبرلیک، برنس د ایشیاټک سوسائیټي د کلکتې موزیم ته وړی و.

مــــــن ز "آغالشـــــت" نترســــــم هـــــیچ
وربمـــــن شـــــیر "رابــــر آغــــالی"(۱۲۰)

دا مصدر په فارسي کښې برغلانیدن او ورغلانیدن هم راغلی دی، چي اوس يې په پښتو ښکارل یا پارول بولي، او په فارسي يې "کسی را بر جنگ تیز کردن" معنا لیکلې ده(۱۲۱) بیهقي لیکي:

"أندیشد این بادشاه که ما بتر سیدیم و بگریختیم، و دم مابگیرد، وبنامه ولایت داران رابرما "برآغالانیددن" گیرد، و ناچار دوست برما دشمن شود".

بل ځای وايي: که بنده بورتگین را برین قوم "آغالید" و اوبخواهد آمد".(۱۲۲)

نو په دې پښتو بیت کښې هم "کښه تور به براغلوم" داسې معنا کوي: لښکر به وګمارم او فوځ به پاځوم، یعني زه به ستا په مرسته خپل لښکر درولېږم.

په پټه خزانه کښې د امیر کروړ یوشعر دی، چي په هغه کښې "په ژوبله یو نم "یرغلم" پر تښتېدونو باندي" راغلي دي(۱۲۳) هلته ما دا کلمه پرغالم لوستې وه، ځکه چي د

(۱۲۰) لغت فرس، ص ۳۲۵.
(۱۲۱) برهان قاطع، ج۱.
(۱۲۲) تاریخ بیهقي ۲ص ۷۵۲-۸۰۵.
(۱۲۳) پټه خزانه، ص ۳۳.

خوشحال خان او نورو متوسطینو په اشعارو کښې پرغلل او یرغال هم د حملې په مفهوم موجود وو، مګر ښايي چي د امیر کروړ دغه "یرغالم" هم برغالم وي، د برغلل له لازمي مصدره، چي دغه قدیمه ریښه لري، او امیر کروړ هم د دغو "لویکانو" د زماني پاچا دی، چي د دوی د سلطنت غربي خواته پر غور او زور او بادغیس حکمران و، او د ژبې نژدېوالی يې ضروري دی.

۹. بلوم؟ د بیت د هجائي تقطیع څخه باید دا کلمه دوې هجاوي وګڼو (به - لوم) مګر ما چي هر څه فکر او مطالعه وکړه، د دغي کلیمې کوم معقول حل مي ونه موند. او داسې کلمه چي معنا يې له موقع سره ونښلي او منطقي هم وي، ما نه کړه پیدا ځکه دا کلمه دغسې پټه او ناحل سوې پاته سوه.

۱۰. مملا: دا کلمه ظاهراً نهي ده (مه مله) یعني ملتیا مه کوه ځکه چي وروسته هم د بیت په پای کښې (ملا) راغلې ده، مل تر اوسه په پښتو: ممد، معاون او رفیق ته وايي، ملتیا، ملتوب تعاون او رفاقت او همراهي ده، شیخ اسد سوري د پښتو یو قدیم شاعر (۴۲۵هـ) وايي:

نه به لاس واخلي له خوره نه به لوري
نه به ملا کړي له بې وزلو له ترار(۱۲۴)

(۱۲۴) پټه خزانه، ص ۴۱-۲۳۴.

ملکيار غرشين (۵۷۱هـ) وايي:

غازيانو راشئ - تول شاوخواشئ - د شهاب په ملاشئ،(۱۲۵)

کله (ملي) د پاتېدو او اقامت او باقي بودن په معنا هم راغلې دي، عبدالقادرخان ختك وايي:

اې يوه خدايه! ژر وران د دنيا سراى کړې!
چې اشنا عالم ترې ځي، ناشناملي

بل ځاى وايي:

ناپوهان به يې باور په ودانې کا
چې په طمع د سيلاب د اوبو ملي(۱۲۶)

نو ښايي چي دلته هم (مه مله) يعني مه پاتېږه، دوام مه کوه، وي.

اما د کليمې آخرنی الف د (هـ) پر ځاى، اوس هم د غلجو او وردګو او اپرېدو په لهجو کښې سته، مه کوا، مه خورا، مه ځا، وايي.

۱۲. تيزيو؟ دا کلمه د هجايي تقطيع لپاره بايد (تي-ز-يو) ولوستله شي، ګمان کوم چي دا هم د ږغيزو توريو د اوښتلو د سيستم په اثر له (تازيو) څخه (تيزيو) شوې ده.

(۱۲۵) پښتانه شعراء ج ۱ ص ۵۶ د حبيبي طبع کندهار
(۱۲۶) وګورئ د عبدالقادرخان ديوان، د حبيبي طبع کندهار.

تازي له قديمه عربي ژبي او عربي قوم ته ويل کېده، په اوسني محاوره بايد ووايو، (مه مله د تازيو په ملا) يعني مه ځه يا مه پاتېږه د تازيو او عربو په ملګري کښي.

ځکه چي د غزني لويك خانان، جبراً مسلمان سوي وو نو يوه بل "لويك" له کابله ده ته په دې بيت کښي وکښل چي:
"هاى، افسوس! لويك بت د غزني په مځکه کښي ښخ سو، او لويانو خپله لويي بايلو ده، زه به لښکر درواستوم، ته د تازيانو (عربو) ملګري مه کوه".

تازي چي پښتانه مسيد او وزير به يې حتماً (تيزي) وايي، د عربي اقوامو لپاره قديم نوم دى، چي په پهلوي او فارسي کښي هم مستعمل و، فردوسي په شاهنامه کښي د عربو او سعد وقاص د حملې پر وخت، دغه کلمه د مطلق عرب په معنا استعمالوي مثلاً:

که تخت ونه ديهيم بيني نه شهر — کزاختر همه "تازيان" راست بهر
از ايرانيان وازترک وز"تازيان" — نژادي پديد آيد اندر ميان
نه دهقان، نه ترک ونه "تازي" بود — سخنها بکردار بازي بود

بيا وروسته تازي عربي ژبه هم بولي:

"بتازي" يکي نامه پاسخ نوشت — پديد آوريد اندر وخوب وزشت(۱۲۷)

(۱۲۷) شاهنامه ج۵ تر، ص ۳۰۲ وروسته.

اکثره محققان وايي: چي دغه تازي نوم له (طائی) څخه اخيست سوی دی، ځکه چي د بنوطي قبيله ايرانيانو ته ډېره نژدې او ورځرمه عربي قبيله وه، نو ټول عرب يې په دغه نامه وبلل.[128]

دا چي يو ملت د يوې قبيلې په نامه وبلل شي، په تاريخ کښي نور مثالونه هم لري، لکه يونان د يوې قبيلې يونيا په نامه، يا فرس (د عربو ايران) د پرسه قبيلې په نامه چي يونانيانو (پرسيا) وباله، او بيا (پرشيا) سو.[129]

او بل مثال يې دا دی: چي په دغه حکايت کښي د پښتنو ژبه يوازې د غلجو په نامه "لسان خلجيه" بلله شوې ده، او دا د کل تسميه په جز ګڼله شي.

دا "تازي" نوم د عربو لپاره ډېر قديم دی، حتی چينيانو هم د ټانګ د کورنۍ په سلطنت کښي (۶۱۸-۹۰۷ع) پخپلو کتابو کښي دا نوم تا - شي Ta-Shi ذکر کړی دی، چي په ۹۶۰ع د تا - شي Ta-Shi اميرالمومنين له خوا شل سفيران د چين د سنګ Sung شاهانو ته راغلل، او د ليو - شي Liao-Shi چيني امپراطور حضور ته هم يو تلشي (تازي) سفير راغی.[130]

(۱۲۸) باټولډ په اسلامي انسايکلو پيډيا کښي ج۲. د تاجيک آرټيکل.
(۱۲۹) د شاهنامې فرهنګ، ص۸۴.
(۱۳۰) په چيني کتابو کښي د مينځنو پيړيو پلټني، د پترچ ميدر تاليفو د لندن طبع ۱۸۸۷ع، ج۱ ص ۲۶۶.

نتائج

اوس چي تاسو د ۱۴۰۰ کاله پخوا ځني د پښتو ليکونه او اسناد او د لويکانو يو پښتو بيت ټکي په ټکي د لغوي او تاريخي تحليل سره ولوست، نو به د دې څېړني ادبي او لساني تاريخي نتائج لنډ لنډ وليکم.

۱. لويکان، يوه شاهي کورنۍ وه په زابلستان او غزني کښي چي د کابلشاهانو سره يې خپلوي لرله، د دوی نوم له پښتو (لوی) څخه جوړ شوی دی او ژبه يې پښتو وه، او قديمتر "لويك" وجوير (هجوير) نومېد د (۱۲۰هـ) حدود.

۲. دغه يو بيت د لويکانو د ژبې نمونه پاته ده.

۳. د دوی د ژبې لهجوي سيستم د وردګو او مسيدو او وزيرو اوسنی ادا ته ورته و.

۴. دوی بتان درلوده، خو وروسته مسلمانان سول.

۵. د دوی جګړې له صفاريانو او غزنويانو سره څو قرنه جاري وي.

۶. د دوی نژادي تقارب له غلجيانو (خلجيانو) سره ښکاري، ځکه چي ژبه يې هم "لسان خلجيه" بللې شوې ده.

۷. د غزني قديم نوم (ګزنه) لکه په سغدي او فارسي کښي چي ريښې لري، په پښتو کښي هم (ګزنه) و.

۸. د پښتو د یوه قدیم نظم ویونکی (لویک) چې د خانان لویك او خنچل کابلشاه معاصر و په (۱۶۳هـ) کښې به ژوندی و، نو دی هم لکه امیرکروړ سوري، د پښتو قدیم شاعر او د هغه معاصر و.

۹. د لویکانو کورنۍ د سبکتګین په لاس ختمه سوه (۳۶۵هـ).

۱۰. پښتو په دغو اوقاتو (۲۰۰هـ حدود) په شرقي خوا کښې پهلوي ته نژدې وه، چې په دې بیت کښې د زمي، ګزنه، براغلوم او تازي کلمات له سغدي او پهلوي سره نژدېوالي او اشتراك لري، خو په دغه عصر کښې چې د امیرکروړ شعر هم موجود دی، له دغو اغېزو څخه سپېڅلی دی، نو داسي ښکاري، چې د امیرکروړ ژبه د غور په غرو کښې له دغو پردو اغېزو څخه لیرې پاته وه، د زابل او غزني پرخوا د ساساني دورې ثقافت او ژبې اثرونه کړي وو، او څکه چې دا غرونه او رغونه د هند سیاسي او تجارتي لار وه، او د ایران او ماوراء النهر او عربو خلکو تګ او راتګ دلته ډېر و، نو د دوی ثقافتي او ژبني اثرونه هم یوه طبیعي خبره ده.

۱۱. په مسیحي لومړیو پېړیو کښې چې سپین "هون" (آریایي اقوام) د تخارستان له خوا زابلستان ته راغلل، له دوی څخه هفتالیان (ابدالیان) د ارغنداو او هلمند په ناوو او

غرو او رغوکښې تر کوړکه له پخوانو پښتنو سره ګډ او میشته شول، چې اوس د ابدالي (دراني) په نامه کښې هغه قدیمه ریښه سته، او بله ډله د غلجي، خلجي، غرڅي) په نامه له محلي پښتنو سره ګډ سول،[۱۳۱] د دغو خلکو ژبه دمخه هر څه چې وه، خو دلته په زابلستان کښې له غزني څخه تر سیستانه پښتو سوه، او د دوی ګډون له پخوانو پښتنو سره په دغه ژبه کښې څیني قدیم ترکي کلمات ګډل کړل: لکه هون چې "خان" سو، یا اولس، "جرګه" "یرغل" او نور.

خو کوم وخت چې پر دغو هونانو (خانانو) د اسلامي فتوحاتو یرغلونه راغلل، نو دوی غرو ته وخاته، او د دوی لهجه او ادا په غرو کښې پاته سوه، لکه د وردګو او وزیرو او مسیدو لهجې.

اما هغه اقوام چې په سیمو کښې وو، د دوی پر لهجو د سیمي د خلکو او مدنیت او ژبو اثر وسو، او تهذیب یې وموند، چې اوسنیو ابدالیو لهجه یې نمونه ده.

(۱۳۱) څینو لیکوالو پښتانه دهون له نسله ګڼلي دي، مګر دا خبره تاریخي اصالت نه لري، څکه موږ د هون تر زمانې ډېر دمخه په ریګویدا او د هرډوټ په تاریخ کښې د پکهت او پکتویس ذکر د آمو او اباسین تر منځ، سیمو کښې وینو، او دا ثابته ده، چې پښت = پښتانه دري، څلور زره کاله مخکي هم په پښتونخوا (د هیرډوټ پکتي ایکا) کښې اوسېدل، خو هغه وخت چې په عیسوي لومړیو پېړیو کښې سپین هونان (خانان) پښتونخوا ته راغلل، نو دوی په دې سیمو کښې د پښتنو سره ګډ، او پښتانه سول او ژبه یې هم پښتو سوه.

Download from; aghalibrary.com

د لویکانو تاریخي ښکارندوی

لویـك وجـویر (هجـویر، وجیـر) د رتبیـل او کابلشـاه پـه خدمت (کرامات) د ۱۲۰هـ حدود، لویـك خانـان د وجـویر زوی (د گردیزي: خاقان) مسلمان او بیا مرتد شوی لویـك، چـي د خنچـل کابلشـاه معاصـر و (د دوی معاصـر یـو بـل لویـك، د پښتـو بیـت ویـونکی) د ۱۶۳هـ حدود محمـد بـن خاقـان (گردیـزی) د ده نـوم اسلامي او هـم مسـلمان و، د ۲۱۰هـ حـدود، افلـخ د محمـد زوی (د گردیزي ابومنصور افلح) د یعقوب لیث څخه پـه گردیـز کښـي مات سو ۲۵۶هـ.

ابوعلي (ابوبکر) لاویك (طبقات ناصري) یـا مطلق لویـك (سیاست نامه) د کابلشاه د زوی خسر، چـي د سـبکتگن لـه لاسـه يې په چرخ کښـي د خپـل زوم (د کابـل شـاه زوی) سره ماتـه وکـړه ۵۶۳هـ.

پای